

บทที่ ๒

ความเป็นมาทางวรรณกรรมเรื่องกายนครที่ปรากฏในสังคมไทย

ในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยจะทำการศึกษา “เรื่องวรรณกรรมกายนครที่ปรากฏในสังคมไทย ซึ่งเป็นวรรณกรรมทางศาสนา และบรรจุไว้ซึ่งพระธรรมคำสอนทางศาสนา ผู้วิจัยจะได้นำเสนอประเด็นดังต่อไปนี้ (๑) กายนครในพระพุทธศาสนาเวรวาท (๒) วรรณกรรมกายนครที่มีในสังคมไทย (๓) วรรณกรรมเรื่องกายนครกับเรื่องจิตนคร (ของสมเด็จพระญาณสังวร)

๒.๑ แนวคิดเรื่องกายนครวรรณกรรมในพระพุทธศาสนา

ความหมายของกายนคร

กายนคร หมายถึง การเอาร่างกายมาสมมุติให้เป็นเมือง เรียกว่า เมืองแห่งร่างกาย คำว่า เมืองจริง เมืองจำลอง มีความหมาย ดังนี้ เมืองจริง คือ เมืองที่ประชาชนสร้างขึ้น เช่นเมืองในสมัยโบราณ ลักษณะการสร้าง มีคูเมือง กำแพงเมือง ประตูเมือง ป้อมปราการ มีประสาทราชมณเฑียร

เมืองจำลอง สร้างโดยนำหลักธรรมมาสร้างเป็นเมืองเรียกว่ากายนคร เช่น ร่างกายถูกสร้างด้วย มหาภูตรูป ๔ มีคูเมือง มีกำแพง มีประตู มีป้อมมีปราสาท โดยเอาหลักธรรมที่เรียกนามธรรมมาสมมุติให้เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน

บทบาทหน้าที่ตัวละครในกายนครมีมากแต่คัดเลือกเฉพาะตัวที่มีบทบาทที่สำคัญ โดยจำแนกตัวละครฝ่ายกุศล และ ฝ่ายอกุศล มีดังนี้

ตัวละครฝ่ายกุศล มีดังนี้

พระเจ้าจักราช เป็นตัวละครที่มีบทบาทสมจริงของเรื่องปุโรหิต พระฤาษี มหาเดเล็ก คือ อัญญสมานาเจตสิก เป็นเจตสิกที่เข้ากับจิตอื่นๆ ได้ดี พระชีด้น คือไตรลักษณ์ ทำหน้าที่สอนธรรมแก่พระเจ้าจักราช และขุนนางทั้งหลาย พระสังฆราช คือ ปัญญินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในกิจนั้น ๆ

ตัวละครที่เป็นฝ่ายอกุศลมีดังนี้

พระมเหสี คือ พระนางอวิชา เป็นผู้อยู่ใกล้ชิดพระเจ้าจักราช พระบิดา พระมารดา ขุนนางทั้ง ๑๔ คน คืออกุศลเจตสิกเป็นฝ่ายอกุศล พญามัจจุราช และทหาร ๔ เหล่า คือ สังสารวัฏ ทำให้สัตว์โลกเวียนว่ายตายเกิด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในกึ่งสุโกปมสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า เมืองชายแดนของพระราชเป็นเมืองที่มั่นคง มีกำแพงและเชิงเทิน^๑ มีประตู ๖ ประตู นายประตูเมืองนั้นเป็นคนฉลาด เกียบแหลม มีปัญญา คอยห้ามคนที่ตนไม่รู้จัก อนุญาตให้คนที่ตนรู้จักเข้าไปในเมืองนั้น ราชทูตคนหนึ่งมีราชการด่วน มาแต่ทศบูรพา พึงถามนายประตูนั้นว่า แน่บุรุษผู้เจริญ เจ้าเมืองนี้อยู่ที่ไหน นายประตูนั้นตอบว่า แน่ท่านผู้เจริญ นั้นเจ้าเมืองนั่งอยู่ ณ ทางสามแพร่งกลางเมือง ที่นั่นแล ราชทูตผู้นั้นมอบถ้อยคำตามความเป็นจริงแก่เจ้าเมืองแล้ว พึงดำเนินกลับไปตามทางที่มาแล้ว ราชทูตคนหนึ่งมีราชการด่วนมาแต่ทิศปัจจิม... ราชทูตคนหนึ่งมีราชการด่วนมาแต่ทิศอุดร... ราชทูตคนหนึ่งมีราชการด่วนมาแต่ทิศทักษิณ แล้วถามนายประตูนั้นอย่างนี้ว่า แน่บุรุษผู้เจริญ เจ้าเมืองนี้อยู่ที่ไหน นายประตูนั้นจึงตอบว่า แน่ท่านผู้เจริญ นั้นเจ้าเมืองนั่งอยู่ ณ ทางสามแพร่งกลางเมือง ที่นั่นแล ราชทูตคนหนึ่งนั้นมอบถ้อยคำตามความเป็นจริงแก่เจ้าเมืองแล้ว พึงดำเนินกลับไปตามทางที่มาแล้ว ภิกษุทั้งหลาย อุปมานี้แล เรากระทำแล้วเพื่อจะให้เนื้อความแจ่มแจ้ง ก็ในอุปมานั้นมีเนื้อความดังต่อไปนี้ คำว่า เมือง เป็นชื่อของกายนี้ที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ ซึ่งมีมารดาและบิดาเป็นแดนเกิด เจริญขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมสด มีอันต้องอบต้องนวดเพ้นเป็นนิตย^๒ มีอันทำลายและกระจัดกระจายเป็นธรรมดา คำว่า ประตู ๖ ประตู เป็นชื่อของอายตนะภายใน ๖ คำว่า นายประตูเป็นชื่อของสติ คำว่า ราชทูตคนหนึ่งมีราชการด่วน เป็นชื่อของสมณะและวิปัสสนา คำว่า เจ้าเมืองเป็นชื่อของวิญญาน คำว่า ทางสามแพร่งกลางเมือง เป็นชื่อของมหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ คำว่า ถ้อยคำตามความเป็นจริง เป็นชื่อของนิพพาน คำว่า ทางตามที่มาแล้ว เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ฯ^๓

สรุปความว่า พุทธพจน์นี้ พระพุทธเจ้าทรงสมมุติร่างกายว่าเป็นเมือง เพราะว่าร่ากายของมนุษย์ประกอบขึ้นจากรูป ๒๕ ชนิด (๑) มหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูป ๕ มหาภูตรูปหมายถึงสิ่งที่มีคุณภาพปฐมภูมิคือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ส่วนอุปาทายรูป คือ รูปที่เกิดสืบเนื่องมาจากมหาภูตรูปมีทุตยภูมิ ๒๔ ชนิด เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นต้น^๔ (๒) เวทนาขันธ ได้แก่ ความสุข ความทุกข์ ไม่สุข ไม่ทุกข์^๕ (๓) สัญญาขันธ^๖ ได้แก่ อาการที่จิตรับรู้หรือ

^๑ เชิงเทิน คือ ที่ที่ทำไว้เพื่อประดับเมืองหรือเพื่อป้องกันโจร สูงประมาณ ๑ ช่วงตัวบุรุษ หรือหมายถึงบานประตูก็ได้ ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๒๔๕/๑๒๑.

^๒ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๕/๒๕๕.

^๓ วิสุทธิ. (ไทย) ๓๕๒/๖๒๕-๖๒๘.

^๔ สุทธิ. (ไทย) ๔๕๖/๓๔๖-๓๔๗.

^๕ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๕๐.

ความจำได้หมายรู้^๖ สังขารันธ์^๗ ได้แก่ ลักษณะ ประกอบจิต และปรุงแต่งจิตให้ดี และเลว (๕) วิญญาณันธ์^๘ ได้แก่ ธรรมชาติรู้แจ้งอารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

พระพุทธเจ้า ตรัสว่า ร่างกายของมนุษย์เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปในที่สุด เพราะร่างกายเกิดจากมหาภูตรูป ๔ และขันธ ๕ อันเป็นส่วนของอุปาทาย รูป มี เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มาประชุมกันของหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติ เรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวเรา ตัวเขา เป็นต้น เมื่อรวมกันแล้วเรียกว่าขันธ ๕ เป็นสิ่งที่มีจริง โดยสภาวะของมัน จัดเป็นปรมาณัสสัจจะ เช่นเดียวกับ นิพพาน แต่มหาภูตรูป ๔ ขันธ ๕ เป็นสังขตธรรม ส่วนนิพพานเป็นอสังขตธรรม ขันธ ๕ มหาภูตรูป เป็นฝ่ายสังสารวัฏ ส่วนนิพพานเป็นฝ่ายวิวัฏ พระพุทธเจ้าสอนให้มองสิ่งทั้งหลายเป็นผลมาจากการ รวมเข้าของส่วนประกอบต่างๆ ตัวตนแท้จริงไม่มี เพราะเมื่อพิจารณาแยกส่วนประกอบต่างๆ ของ สิ่งนั้นออกไปจะไม่เหลือตัวตน เช่น ร่างกายของเรา ถ้าแยกส่วนประกอบออกไป แยกมหาภูตรูป ออกไป แยกขันธ ๕ ออกไป ร่างกายตัวตนก็ไม่มี เป็นเพียงมหาภูตรูป ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุ ลม เป็นไปตามธรรมชาติของมันที่แท้จริง

๒.๑.๑ โครงสร้างของเมืองกายนคร (มหาภูตรูป ๔)^๙

คำว่า “กาย” แปลว่า หมู่ หมายถึง อวัยวะน้อยใหญ่ทั้งหลายมารวมกันเป็นหมวดหมู่ เป็นกลุ่มเป็นก้อนอยู่ในรูปกายนี้ทั้งหมด เรียกว่า “เมือง” หมายถึง ร่างกายของมนุษย์ประกอบขึ้น จากรูป รูปมี ๒๕ ชนิด คือ มหาภูตรูป ๔ หมายถึง สิ่งที่มีคุณภาพปฐมภูมิ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุ ไฟ ธาตุลม หมายถึง รูปที่เกิดสืบเนื่องมาจากมหาภูตรูป มีทุติยภูมิ มี ๒๔ ชนิด เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นต้น โดยความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ คือ อาการที่จิต รับรู้หรือจำได้หมายรู้^{๑๐} เป็นลักษณะประกอบจิตและปรุงแต่งจิตให้ดี และเลว^{๑๑} ที่เป็นธรรมชาติที่รู้ แจ้งอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ฝ่ายอภิธรรมเรียกวิญญาณว่า “จิต” ของร่างกายที่เรา เรียกว่า “เมืองแห่งร่างกาย”^{๑๒} ดังที่ พระพุทธเจ้าเองตรัสกับพระอูตตราเถรีว่า “ร่างกายนี้แก่หง่อม แล้ว เป็นรังของโรค มีแต่จะทรุดโทรมลงไป ร่างกายที่เฒ่าเปื่อยนี้ก็จะดับไป เพราะชีวิตมีความตาย เป็นที่สุด”^{๑๓}

^๖ อภ.ย. (ไทย) ๓๘/๒๖/๓๔.

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๕๕-๓๐๐.

^๘ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๑-๒๒/๒๒/๒๓.

^๙ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๕๐.

^{๑๐} อภ.ย. (ไทย) ๓๘/๒๖/๓๔.

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๕๕-๓๐๐.

^{๑๒} บ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๘/๓๘.

ดังนั้น โครงสร้างของเมือง (กาย) จึงมีลักษณะเป็นนิทปปัจจยตา คือ ความเป็นของอาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น และเหตุปัจจัยที่ว่า ได้แก่วิญญาณ,^{๑๓} มีลักษณะเป็นอนิจจตา คือ ความเป็นของไม่เที่ยง ต้องทรุดโทรม ผุพัง และแตกสลายในที่สุด^{๑๔} เมื่อปราศจากวิญญาณก็เหมือนท่อนไม้ที่ถูกทิ้งไว้ไม่มีใครสนใจ,^{๑๕} มีลักษณะเป็นทุกขตา คือ ความเป็นของทนอยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ ถูกบีบคั้นภายในให้เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป็นความลำบาก เป็นรังของโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา,^{๑๖} มีลักษณะเป็นอนัตตา คือ ความเป็นของไม่มีตัวตนที่แท้จริง ไม่ใช่สิ่งที่มีมนุษย์ควรเรียกว่าเป็นของ ๆ ตน,^{๑๗} มีลักษณะเป็นสังขตธรรมภาวะ คือ ความเป็นของที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา ไม่ได้มีอยู่เองโดยลำพัง หมายความว่า กายถูกปัจจัยคือมหาภูต ๔ ปรุงแต่งขึ้นมา และกายมีลักษณะเป็นไปตามเครื่องหมายกำหนดรู้ความเป็นสังขตธรรม ๓ ประการ คือ^{๑๘} (๑) ปราภภูตเกิดขึ้น (อุปปาต) (๒) ปราภภูตเสื่อม (วยะ) (๓) เมื่อดำรงอยู่ก็ปรากฏความผันแปร (อัญญัตตตะ) และมีลักษณะเป็นอัปยาคฤตภาวะ คือ ความเป็นกลางๆ หมายความว่า กายของมนุษย์ ตามปกติแล้ว กายไม่สามารถที่จะทำบุญหรือทำบาปได้ด้วยตัวของตนเอง

เพราะว่า โครงสร้างของเมือง (กาย) มีหน้าที่ของคนตามธรรมชาติ แม้มนุษย์จะใส่ใจหรือไม่ก็ตาม มันก็ทำงานของมันอย่างนั้น ถ้าเรามองหน้าที่ของกายแบบไม่แยกส่วน กายมีหน้าที่ใหญ่ ๆ ๒ ประการ คือ (๑) ทำหน้าที่รับรู้และเสพเสวยโลก หรือทำหน้าที่เป็นทางเชื่อมต่อกับโลกภายนอก โดยอาศัยทวาร (Sense – door) ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นช่องเพื่อรับรู้อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ (๒) ทำหน้าที่แสดงออก หรือกระทำต่อโลก โดยอาศัยทวาร (Channels of action) ๓ คือ กายทวาร วาจาทวาร และมโนทวาร แสดงออกหรือกระทำต่อโลก โดยการกระทำ การพูด และการคิด ในหน้าที่ทั้ง ๒ ประการดังกล่าวข้างต้นนั้น มีข้อสังเกตว่าอายตนะที่ทำหน้าที่รับรู้ทั้ง ๖ กับอารมณ์ทั้ง ๖ เป็นของคู่กันอยู่แล้วโดยธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะ “โลกนั้นปรากฏลักษณะอาการแก่มนุษย์เป็นส่วนๆ เป็นด้านๆ ไป เท่าที่มนุษย์จะมีแดนหรือเครื่องมือสำหรับรับรู้” ส่วนการแสดงออกต่อโลกนั้น มีตัวแปรอยู่ที่ขั้นที่ ๔ คือ สังขารขั้นนี้ จะแสดงตัวออกมาโดยมีเจตนาที่เป็นหัวหน้าในทวารทั้ง ๓ เป็นตัวคอยผลักดัน

^{๑๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๕/๑๔๒.

^{๑๔} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๔๘,๑๕๐,๑๕๑/๓๘-๓๙.

^{๑๕} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๔๑/๓๘.

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓๓,๒๐๕,๒๑๘/๑๔๓,๒๔๒,๒๕๖.

^{๑๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๐/๓๒.

^{๑๘} อ.จ.ก. (ไทย) ๒๐/๔๓/๒๐๘-๒๐๙.

ดังนั้น โครงสร้างของเมือง (กาย) ในภาพรวมแล้วว่า กายของมนุษย์นี้มีธรรมชาติเป็น “รูปธรรม เป็นสสาร ไม่รู้อารมณ์ คือ ไม่รู้รูป ไม่รู้เสียง ไม่รู้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้สิ่งที่มาถูกต้องกาย” เป็นที่อาศัยของจิต เป็นแดนเกิดของกามราคะ ไม่ยั้งยืน แปรเปลี่ยน แดกสลายในที่สุด ไม่มีใคร บังคับบัญชาได้ และกายของมนุษย์เป็นองค์ประกอบของชีวิต “ฝ่ายสสารและพลังงาน พร้อมทั้ง คุณสมบัติและพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารและพลังงานนั้น” มีลักษณะเป็นช่องว่าง (อากาศ) อัน อาศัยกระดูก อาศัยเอ็น อาศัยเนื้อ อาศัยหนังห่อหุ้มตั้งอยู่^{๑๕} เป็นที่เกิดแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งความ กำหนดเพิลิดเพิลิน เป็นที่ตั้งแห่งโรคภัยไข้เจ็บ เป็นที่ปรากฏแห่งชราและมรณะ^{๑๖} เป็นธรรมชาติที่มี ระบบการทำงานสลับซับซ้อน แลดูเป็นสิ่งมหัศจรรย์สำหรับปวงชน แต่เป็นเรื่องธรรมดาสำหรับ พระอริยบุคคลทั้งหลาย

๒.๑.๒ ประตุมืองทั้ง ๖ (อายตนะภายใน ๖)

การวิเคราะห์องค์ประกอบของประตุมืองกายนกร เป็นการศึกษาองค์ประกอบ และ กระบวนการทำงานของร่างกาย แต่สำหรับคนทั่วไป หมายถึง ชีวิตที่อยู่ในทางปฏิบัติ หรือ ชีวิต ดำเนินไปแต่ละวัน ได้แก่ การติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก สิ่งที่ทำให้ความหมายแก่ชีวิต คือ การ ติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก หรือชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลกนี้ แบ่งออกเป็น 2 ภาค แต่ละ ภาคมีระบบทำงาน ซึ่งอาศัยช่องทางชีวิตจะติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกได้ซึ่งเรียกว่าทวาร (ประตู ช่องทาง) ดังนี้

ส่วนภาครับรู้และเสพส่วยโลก อาศัยทวาร ๖ คือ ตา – หู – จมูก – ลิ้น – กาย – ใจ สำหรับรับรู้ และเสพส่วยโลก ที่ปรากฏแก่มนุษย์โดยลักษณะอาการต่างๆ เรียกว่า อารมณ์ ๖ คือ รูป – เสียง – กลิ่น – รส – โผฏฐัพพะ และ ธรรมมารมณ์

ส่วนภาคแสดง หรือ กระทำต่อโลกอาศัยทวาร ๓๒ คือ กาย – วาจา – ใจ หรือเรียกว่า กายทวาร วจิตวาร มโนทวาร สำหรับกระทำตอบต่อโลกโดยแสดงออกทางการกระทำ การพูด การคิด

แต่ในกายนกร มุ่งแสดงสภาวะอันเนื่องอยู่ที่ตัวชีวิตเอง หรือองค์ประกอบของชีวิต พร้อมทั้งหน้าที่ของมันตามสมควร จึงกล่าวเฉพาะภาค ๑ คือ เรื่องของทวาร ๖ หรือ อายตนะเท่านั้น

คำว่าอายตนะ หมายถึง ที่ต่อหรือแดน หมายถึง สิ่งที่ทำให้เกิดความรู้หรือแหล่งที่มา ของความรู้ แปลง่ายๆ ว่า ทางรับรู้มี ๖ อย่าง ดังที่ภาษาไทย เรียกว่า ตา – หู – จมูก – ลิ้น – กาย – ใจ ที่ว่าต่อหรือเชื่อมให้เกิดความรู้ขึ้น หมายถึง เชื่อมต่อกับโลกภายนอก คือ สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในโลก

^{๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘.

^{๑๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๑-๒๒/๒๒/๒๓., ส.บ. (ไทย) ๑๗/๖๖/๓๐.

แต่โลกนั้นปรากฏลักษณะอาการแก่มนุษย์เป็นส่วนๆ ด้านๆ ไป เท่าที่มนุษย์จะมีแดน หรือ เครื่องมือสำหรับรับรู้เท่าจำนวน อายุตะนะ ๖ ที่กล่าวมาแล้วนั้น

ดังนั้น อายุตะนะทั้ง ๖ จึงมีคู่ของมันอยู่ในโลก เป็นสิ่งที่รับรู้สำหรับแต่ละอย่าง โดยเฉพาะสิ่งที่ถูกรู้ หรือลักษณะอาการต่างๆ ของโลก เหล่านี้เรียกว่า อายุตะนะเหมือนกัน เพราะ เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความรู้ หรือ เป็นแหล่งความรู้ เช่นเดียวกัน แต่เป็นฝ่ายภายนอก เพื่อแยกออกจาก กันไม่ให้สับสน ท่านเรียกอายุตะนะพวกแรกว่าอายุตะนะภายใน (แดนต่อความรู้ภายใน) เรียกอายุตะนะ พวกนี้ว่า อายุตะนะภายนอก (แดนความรู้ภายนอก)

อายุตะนะภายนอก ๖ ได้แก่ รูป – เสียง – กลิ่น – รส – โผฏฐัพพะ อารมณ์ที่เกิดกับใจ สิ่งต้องกาย และ สิ่งต้องใจ โดยทั่วไป เรียกว่า อารมณ์ หมายถึง สิ่งอันเป็นที่สำหรับจิต มานั่งอยู่ หรือสิ่งสำหรับยึดเหนี่ยวจิต หมายถึง สิ่งที่ได้รับรู้ หรือ สิ่งที่ถูกรู้นั่นเอง

เมื่ออายุตะนะภายใน ซึ่งเป็นแดนรับรู้จำเพาะด้านของอายุตะนะ แต่ละอย่าง เช่น รูป กระทบตา เกิดความรู้สึกขึ้น เรียกว่า “เห็น” หูกระทบเสียง เกิดความรู้สึกขึ้น เรียกว่า “ได้ยิน” จมูก กระทบกลิ่น เกิดความรู้สึกขึ้น เรียกว่า “กลิ่น” ลิ้นกระทบรส เกิดความรู้สึกขึ้น เรียกว่า “รส” โผฏฐัพพะ กระทบกาย เกิดความรู้สึก เรียกว่า “กาย” อารมณ์กระทบใจ เกิดความรู้สึกขึ้น เรียกว่า “มโน”

ความรู้จำเพาะแต่ละด้านนี้ เรียกว่า วิญญาณ แปลว่าความรู้แจ้งอารมณ์ ดังนั้น วิญญาณ ๖ เท่ากับอายุตะนะ ๖ และ อารมณ์ ๖ คือ วิญญาณทางตา ได้แก่ เห็น วิญญาณทางหู ได้แก่ ได้ยิน วิญญาณทางจมูก ได้แก่ กลิ่น วิญญาณทางลิ้น ได้แก่ รส วิญญาณทางกาย ได้แก่ รู้สึกต้องกาย วิญญาณทางใจ ได้แก่ อารมณ์ทางใจ หรือ รู้เรื่องใจ

สรุป อายุตะนะ ๖ อารมณ์ ๖ วิญญาณ ๖ มีชื่อในภาษาธรรม และมีความสัมพันธ์กัน ดังนี้

๑. จักขุ – ตา	เป็นแดนรับรู้ รูป – รูป	เกิดความรู้ จักขุวิญญาณ - เห็น
๒. โสตะ – หู	เป็นแดนรับรู้ สัททวะ – เสียง	เกิดความรู้ โสทวิญาณ - ได้ยิน
๓. จ्ञานะ – จมูก	เป็นแดนรับรู้ คันธะ – กลิ่น	เกิดความรู้ ฆานวิญาณ - ได้กลิ่น
๔. ชิวหา – ลิ้น	เป็นแดนรับรู้ รสสา – รส	เกิดความรู้ ชิวหาวิญาณ - รู้รส
๕. โผฏฐัพพะ – กาย	เป็นแดนรับรู้ โผฏฐัพพะ-กาย	เกิดความรู้ กายวิญาณ - รู้สิ่งต้องกาย
๖. มโน – ใจ	เป็นแดนรับรู้ ธรรม-เรื่องในใจ	เกิดความรู้ มโนวิญาณ - รู้เรื่องใจ

อายุตะนะ ๖ จึงเปรียบเหมือนกับประตูของกายนกร เพราะเป็นเจ้าของอารมณ์ต่างๆ

ลักษณะของประตูเมืองทั้ง ๖ หมายถึง อายตนะภายใน ๖ พระพุทธเจ้าให้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่

ผู้วิจัยเห็นว่า ประตูเมืองเป็นทางเข้าออกของชาวพระนครและเป็นการป้องกันโจรผู้ร้ายหรือ ผู้ที่มีความต้องการขโมยทรัพย์สิ่งของในเมือง ดังนั้น จึงเทียบได้กับอายตนะ ๖ ที่เป็นประตูของเมืองคอยป้องกันอารมณ์ต่างๆ เช่น อารมณ์โลภ ความโกรธ ความหลง ที่เกิดขึ้นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ จะได้ว่ารู้เท่าทัน ไม่ยินดียินร้าย ที่ทำให้ใจให้เศร้าหมองขุ่นมัว เหมือนบานประตูของพระนคร ที่คอยป้องกันโจรผู้ร้ายดังกล่าวมา

๒.๑.๓ นายประตูเมือง (สติ)^{๒๑}

นายประตูเมือง คือ สติ เปรียบเทียบ เหมือนกับนายประตู ที่คอยดูแลคนเข้าออกอยู่เสมอ และคอยกำกับการโดยปล่อยคนที่ควรเข้าออกให้ออกได้ และคอยห้ามคนที่ไม่ควรเข้าไม่ให้เข้าไป คนที่ไม่ควรออกไม่ให้ออกไป สติจึงเป็นธรรมสำคัญในด้านจริยธรรม เป็นอย่างมาก เพราะเป็นตัวควบคุม ระวังเตือนให้ปฏิบัติหน้าที่ และเป็นตัวคอยป้องกันยับยั้งตนเอง ทั้งจะมีให้หลงเพลิดเพลนไปตามความชั่ว และที่จะไม่ให้ความชั่ว เกิดลดเข้ามาในจิตใจได้ พุดง่ายๆ ว่าที่จะเตือนตนเองในการทำมาดี และไม่เปิดโอกาสแก่ความชั่ว ซึ่งระมัดระวังอยู่เสมอ ไม่ยอมถลำลงไป ในทางเสื่อม การทำอะไรก็ไม่ผิดพลาด เพราะมีนายทวารบาลคอยดูแลอยู่ตลอดเวลา

ดังนั้น การพัฒนาสติ จำเป็นต้องมีเครื่องมือหรืออุปกรณ์ ท่านเรียกว่า “นิมิต” หรือ เครื่องหมายในการปลูกฝังสติ เพื่อตัวโพธิ์นี้จะได้เจริญเติบโตแตกกิ่งก้านสาขา ให้ร่มเงาและให้มรรคผลในที่สุด การปลูกพืชโดยทั่วไปนั้น ก่อนอื่นต้องมีการเพาะเมล็ดก่อน อาจเพาะในแปลงเพาะ ในถุงดำ ในกระถาง หรือภาชนะอื่นใดก็ได้ และต้องเพาะไว้ในที่ร่มก่อนที่จะนำออกปลูกในที่แจ้ง สติเมล็ดพืชพันธุ์แห่งโพธิ์นี้ก็เช่นเดียวกัน การเพาะก็ย่อมอาศัยพื้นที่เช่นกัน และกายนี้ก็เป็นพื้นที่เหมาะสมที่สุด เพราะเหตุว่าไม่ต้องมีการย้ายออกไปปลูกข้างนอกแต่ประการใด หากสติระลึกอยู่กับกายมั่นคงดีแล้วก็ย่อมจะเจริญเติบโตเป็นร่มเงาให้สติ ย่อมเห็นจิตได้ เห็นทั้งกายที่เคลื่อนไหวและใจที่นึกคิดในคราวเดียวกันไปเลย ไม่ใช่ทำทีละอย่าง แต่จะทำได้ก็ต่อเมื่อสตินี้เป็น

^{๒๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๑-๒๒/๒๒/๒๓.

มหาสติเสียก่อน ดังเช่นพระพุทธคาร์สความว่า “เมื่อเจริญกายคตาสติ (อินทริยสังวร) บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติปัญฐาน ๔ บริบูรณ์ เมื่อทำสติปัญฐาน ๔ บริบูรณ์ ย่อมทำโพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ เมื่อเจริญโพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ ย่อมทำเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติให้บริบูรณ์”^{๒๒}

สรุปก็คือ การใช้สติพิจารณากายเป็นอารมณ์ โดยเลือกสถานที่ปฏิบัติเป็นที่สงบ สงัด ปราศจากสิ่งรบกวน ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ได้แก่ มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก มีสติอยู่ที่การเคลื่อนไหวอริยาบถใหญ่ (เดิน ยืน นั่ง นอน) มีสติอยู่ที่การเคลื่อนไหวอริยาบถย่อยทุกอย่าง มีสติพิจารณาส่วนประกอบของร่างกาย ว่าเป็นสิ่งไม่งาม ไม่สะอาด น่ารังเกียจ มีสติพิจารณาร่างกายให้เป็นเพียงธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม มีสติพิจารณาร่างกายให้เห็นเป็นซากศพ มีการอืดพอง เน่าเปื่อย ถูกสัตว์แทะกินเหลือแต่กระดูก กายานุปัสสนาจึงเป็นการพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายในกายของตนและภายในกายของผู้อื่น มีจิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว เกิดเป็นสมาธิ เห็นในความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ขจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก คือ กายได้

๒.๑.๔ ราชทูต ๒ นายผู้มีราชการด่วน (สมณะและวิปัสสนา)^{๒๓}

ราชทูต ๒ นายผู้มีราชการด่วน กล่าวคือ สมณะ คือ ความสงบ หรือ การอบรมเจริญภาวนามีทั้งการอบรมเจริญความสงบ ซึ่งเป็นสมณะภาวนา และการอบรมเจริญปัญญา คือ วิปัสสนาภาวนา ทั้งสองอย่างต้องอาศัยปัญญาจึงจะเจริญได้ ถ้าไม่รู้ลักษณะสภาพของจิตที่ต่างกันระหว่างกุศลจิต และอกุศลจิต ก็ย่อมจะเจริญสมณะ คือ ความสงบจากอกุศลไม่ได้ ฉะนั้น การอบรมเจริญความสงบของจิต จึงต้องมีสติสัมปชัญญะ ที่สามารถรู้สภาพที่ต่างกันของกุศลจิตและอกุศลจิตในขณะนี้เสียก่อนแล้วจึงจะอบรมเจริญกุศลที่เป็นความสงบคือ สมณภาวนา สำหรับวิปัสสนาภาวนาเป็นสติสัมปชัญญะที่สามารถรู้สภาพที่ต่างกันของนามธรรมและรูปธรรม ตามความเป็นจริง คือ ปัญญา หมายถึง กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย การเลือกสรรความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือน ปฏักปัญญา อินทริยคือปัญญา ปัญญาพละ ปัญญาเหมือน ศาตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือ ปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรมชื่อว่าสัมมาทิฐิเรียกว่า ปัญญินทริยหรือวิปัสสนา^{๒๔}

^{๒๒} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๘๗/๑๒๐-๑๒๓.

^{๒๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๑-๒๒/๒๒/๒๓.

^{๒๔} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๑/๓๐.

๒.๑.๕ เจ้าเมืองผู้ครองเมืองกายนคร (วิญญาณ)

เจ้าเมืองผู้ครองเมืองกายนคร คือ วิญญาณ กล่าวคือ ความรู้แจ้งอารมณ์ จิต คือ ความรู้ที่เกิดขึ้น เมื่ออายตนะ ภายนอกมากระทบกัน เช่น รู้อารมณ์ในเวลารูปมากระทบตา เป็นต้น ได้แก่ การเห็น การได้ยิน เป็นอาทิ วิญญาณ ๖ คือ

๑) จักขุวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางตา (เห็น)) คือ ให้รู้จักจักขุ ให้รู้จักรูป และให้รู้จักจักขุกับรูปอันเป็นที่อาศัยให้สังโยชน์เกิดขึ้น อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิชิตนั้นสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว จะละเสียได้ด้วยวิธีใดให้รู้จักวิชิตนั้น สังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยวิธีใดให้รู้จักวิชิตนั้น

๒) โสตวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางหู (ได้ยิน)) คือ ให้รู้จักโสต ให้รู้จักเสียงและได้รู้จักโสตกับเสียงอันเป็นที่อาศัยให้สังโยชน์เกิดขึ้น อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิชิตนั้น สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยวิธีใดให้รู้จักวิชิตนั้น สังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยวิธีใดให้รู้จักวิชิตนั้น

๓) ฆานวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางจมูก (ได้กลิ่น)) คือ ให้รู้จักฆานะ ให้รู้จักกลิ่นและให้รู้จักฆานะกับกลิ่นอันเป็นที่อาศัยให้สังโยชน์เกิดขึ้น อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิชิตนั้น สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิชิตนั้น สังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิชิตนั้น

๔) ชิวหาวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางลิ้น (รส)) คือ ให้รู้จักชิวหา ให้รู้จักรสและให้รู้จักชิวหากับรสอันเป็นที่อาศัยให้สังโยชน์เกิดขึ้น อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยวิธีใดให้รู้จักวิชิตนั้นสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิชิตนั้น สังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิชิตนั้น

๕) กายวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางกาย (รู้สิ่งต้องกาย)) คือ ให้รู้จักกาย ให้รู้จักโผฏฐัพพะ และให้รู้จักกายกับโผฏฐัพพะ อันเป็นที่อาศัยให้สังโยชน์เกิดขึ้น อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิชิตนั้น สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิชิตนั้น สังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิชิตนั้น

๖) มโนวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางใจ (รู้เรื่องในใจ)) คือ ให้รู้จัก มโน ให้รู้จักธรรมารมณ์ และให้รู้จักมโนกับธรรมารมณ์ อันเป็นที่อาศัยให้สังโยชน์เกิดขึ้น อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิชิตนั้น สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว จะละเสียด้วยวิธีใดให้รู้จักวิชิตนั้น สังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิชิตนั้น

ผลที่เกิดจากการปฏิบัติเช่นนี้ จะทำให้ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมในภายในบ้างพิจารณาเห็นธรรมในธรรมในภายนอกบ้างพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายในทั้งภายนอก

บ้าง พิจารณาเห็นธรรม คือความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในธรรมบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมในธรรมบ้างจนกระทั่งเห็นชัดว่ามีแต่ธรรมอยู่ในความเห็นนั้น ไม่ประกอบด้วยค้นหาและทฤษฎีปราศจากความยึดมั่น

๒.๑.๖ เส้นทางสี่แยกกลางเมือง (มหาสูตรูป ๔)

เส้นทางสี่แยกกลางเมือง หมายถึง การพิจารณาร่างกาย ที่ประกอบด้วยมหาสูตรูป ๔ คือ (๑) ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) (๒) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) (๓) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) (๔) วาโยธาตุ (ธาตุลม)^{๒๕} ทั้ง ๔ นี้ว่าเป็นเหมือนได้มีปาก ๒ ข้าง และพิจารณาเห็นอาการ ๓๒ มี ผม ขน เล็บ เป็นต้นนั้น เป็นเหมือนธาตุชาติที่บรรจุเต็มไถ้นั้น โดยความเป็นธาตุให้พิจารณาเหมือนคนฆ่าโคหรือลูกมือคนฆ่าโคผู้ขยัน ฆ่าโคแล้วแบ่งออกเป็นในแต่ละสัดส่วน

ผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามแนวนี้นี้ ย่อมเป็นเช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว คือ ทำให้ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นกายภายในบ้าง พิจารณาเห็นกายภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในกายบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมในกายบ้างจนกระทั่งเห็นชัดว่า มีแต่กายอยู่ในความเห็นนั้น ไม่ประกอบด้วยค้นหา และทฤษฎีปราศจากความยึดมั่น

ในอรรถกถาชื่อสุมังคลวิลาสินี อธิบายว่า คนฆ่าโค ขณะเลี้ยงโคอยู่ก็ดี ขณะนำโคมายังที่ฆ่าก็ดี ขณะผูกไว้ในที่ฆ่านั้นก็ดี ขณะฆ่าก็ดี ขณะมองดูโคที่ถูกฆ่าตายก็ดีความสำคัญว่าโคยังมีอยู่ ครอบงำที่ยังไม่ได้ฆ่าและชิ้นส่วนออกจากกัน เป็นชิ้น ๆ เมื่อโคเขาฆ่าและออกเป็นชิ้นๆ แล้ว ความสำคัญว่าโค ก็หายไป เหลืออยู่ก็เพียงแต่ความสำคัญว่าเป็นชิ้นเนื้อเท่านั้น ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ด้วยวิธีนี้พึงตั้งสติกำหนดพิจารณาร่างกายให้เห็นเป็นธาตุก็เป็นจุดเดียวกัน^{๒๖} ดังนั้นความสำคัญว่าเป็นสัตว์ย่อมหายไปเหลือไว้แต่ความสำคัญว่าเป็นธาตุ

ผู้วิจัยเห็นว่า ร่างกายวัตถุสสารและพลังงาน ล้วนมีธาตุ ๔ ครอบ เพียงแต่จะแสดงตัวออกมาให้สังเกตได้ชัดเจนหรือไม่เท่านั้น ในร่างกายของบุคคลสามารถสังเกตสิ่งที่มีลักษณะแห่งธาตุต่างๆ ดังที่กล่าวมาข้างต้น หากพิจารณาในระดับละเอียดมากขึ้น เช่น มหาสูตรูป ๔ ประกอบไปด้วยธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เราจะพิจารณาได้จากลักษณะของธาตุ ธาตุอันใดมีลักษณะเข้มแข็ง ธาตุอันนั้นเรียกว่า ธาตุดิน ที่เป็นไปในร่างกาย ได้แก่ เกศา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันตา ฟัน ตา ใจ หนัง มังสัจ เนื้อ นหา รูเอ็น กิโละมะกั กัง ผิด ปิหะ กัง ไต ปัสพาสัง ปอด อันทนต์งายรัตไสยะ ละสิกา น้ำไขข้อ อัญชิ กระดูก อัญชิมิน เยื่อในกระดูก สรุปรว่าธาตุอันมีลักษณะแข็ง

^{๒๕} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๘/๓๐๗ – ๓๐๘.

^{๒๖} ที.ม.อ.(ไทย) ๑๐/๓๗๘/๒๕๔.

เรียกว่า ธาตุดิน ธาตุอันใดมีลักษณะไหลเอิบอาบ เป็นธาตุน้ำ ที่เป็นไปในกาย ได้แก่ น้ำลาย น้ำเหงื่อ น้ำมูก น้ำไขข้อ น้ำเหลือง น้ำเลือด ธาตุไฟ มีลักษณะร้อน ที่เป็นไปในกาย ได้แก่ ไฟยังกายให้อบอุ่น ไฟย่อยอาหาร ธาตุลม มีลักษณะ พัดไปพัดมา ที่เป็นไปในร่างกาย เช่น ลมหายใจ ลมพัดขึ้นเบื้องสูง ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมพัดในลำไส้ ลมพัดไปตามตัว

สรุปว่า ทางสี่แยกกลางเมือง ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม)

๒.๑.๖ พระราชสาส์นตามความเป็นจริง (นิพพาน)

พระราชสาส์นตามความเป็นจริง คือ นิพพาน^{๒๗} แปลว่า ออกไป ไม่มี วานะ หรือ เครื่องรื้อยรัด การออกจากค้นหา ซึ่งเป็นเหมือนเชือกหรือด้ายที่ผูกสัตว์ไว้ให้อยู่ในสังสารวัฏ^{๒๘}

นิพพานนี้ เป็นปรมาัตถธรรมประการสุดท้ายในพระอภิธรรม ซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่มีอยู่ภายนอกตัวของมนุษย์ ที่จะต้องดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางของชีวิต ตามอุดมคติสูงสุด เพราะเป็นหลักธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา ที่เป็นสภาวะธรรมที่ดับกิเลส^{๒๙} อาสวะ และค้นหา หรือเป็นสภาวะธรรมที่ดับไฟ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ของมนุษย์ โดยมีสภาพที่มีอยู่เฉพาะในโลกุตตรจิต ๘ ดวงเท่านั้น ดังที่พระอรรถกถาจารย์พระภูิกาจารย์ และผู้รู้ได้อธิบายความหมายว่า “พระมหาลีเจ้าทั้งหลาย ผู้พ้นแล้วจากค้นหาที่ชื่อว่า วานะ ย่อมตรัสเรียกบทที่ไม่มีจืด ล่วงเสียซึ่งที่สุดอันไม่มีปัจจัยอะไรๆ ปรงแต่งอันยอดเยี่ยมว่านิพพาน ธรรมชาติที่ชื่อนิพพาน^{๓๐} เพราะออกไปจากค้นหา กล่าวคือ วานะ เพราะว่ารื้อยรัด คือ เย็บไว้ ซึ่งธรรมที่เป็นไปในไตรภูมิ อันต่างโดยขั้นเป็นต้น ด้วยสามารถเป็นไปทั้งเบื้องต่ำ และเบื้องบน คือเพราะล่วงเลยจากค้นหา ที่ชื่อว่า วานะนั้นไปได้ด้วยอำนาจก้าวล่วงวิสัย นิพพานมีความหมายเป็นความดับสนิทแห่งความร้อนเผาผลาญ ความเสียดแทง และความผูกพันรื้อยรัดที่มีอยู่ในจิตของมนุษย์ นิพพานมีความหมายจำกัดว่า ธรรมชาติที่พ้นจากเครื่องเกี่ยวโยงคือค้นหา เพราะค้นหาย่อมเกี่ยวโยงสัตว์ในภพเก่า ให้ติดต่อกับภพใหม่เรื่อยไป”

จะเห็นได้ว่า นิพพานที่พระอรรถกถาจารย์ พระภูิกาจารย์และท่านผู้รู้ว่า นิพพานคือการดับกิเลสเครื่องเศร้าหมอง อันเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นทางกระบวนการทางโลกุตตรจิต ของ

^{๒๗} พุ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๕๒.

^{๒๘} พุ. ฐ. (ไทย) ๓๐/๒๘/๑๔๓ - ๑๕๔, ๖๑ - ๖๒/๒๓๔-๒๔๑, ๓๐/๘๘/๓๐๕-๓๒๓.

^{๒๙} อญ. นวก. (ไทย) ๒๓/๓๔/๕๐๐-๕๐๓.

^{๓๐} อญ. สดุดก. (ไทย) ๒๓/๑๘/๒๘.

พระอริยบุคคลทั้ง ๔ ประเภทมีพระอรหันต์เป็นต้น โดยมีความหมาย ๒ ประการ คือ (๑) การดับกิเลสหมายถึงการจัดทำลายสภาพที่เศร้าหมองทางจิต อันเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ทั้งหลาย (๒) การออกไปจากตัณหา หมายถึงการสลัดออกไปจากความทะยานอยาก ในความเกิดขึ้นของมนุษย์ คือ (๒.๑) สอูปาติเสสนิพพาน หมายถึง พระนิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีเบญจขันธ์เหลืออยู่ คือยังมีการดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ด้วยขันธ์ ๕ ได้แก่ ยังมีรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ (๒.๒) อนูปาติเสสนิพพาน หมายถึง พระนิพพานของพระอรหันต์ที่ดับสิ้นจากเบญจขันธ์แล้ว คือ ไม่มีการดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้แล้ว เป็นขันธวิมุตติ นิพพานทั้ง ๒ อย่างนั้นประเภทแรกสำหรับพระอรหันต์ที่ดับกิเลสทั้งปวงได้แล้ว แต่ว่าท่านยังดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ เพื่อทำหน้าที่ในกรณียกิจ ตามกุศลวิบากที่เหลืออยู่ ประเภทที่สองสำหรับพระอรหันต์ที่ท่านละกิเลสได้พร้อมทั้งการดับทำลายขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้น”^{๓๑}

๒.๑.๘ ทางตามที่ตนเดินในเมือง (อริยมรรคมีองค์ ๘)

ทางตามที่ตนเดินในเมือง คือ แนวทางดำเนินอันประเสริฐของชีวิตหรือกาย วาจา ใจ เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ เรียกว่า อริยมรรค^{๓๒} แปลว่า ทางอันประเสริฐ เป็นข้อปฏิบัติที่มีหลักไม่อ่อนแอ จนถึงกับตกอยู่ใต้อำนาจ ความอยากแห่งใจ แต่ก็ไม่แข็งดิ่งจนถึงกับเป็นการทรมานกายให้เหือดแห้งจากความสุขทางกาย เพราะฉะนั้นจึงได้เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางดำเนินสายกลาง ไม่หย่อนไม่ตึง แต่พอเหมาะ เช่น สายดนตรีที่เทียบเสียงได้ที่แล้ว เพราะฉะนั้น การดำเนินชีวิตตามอริยมรรคมีองค์ ๘ วิถีทางที่ปฏิบัติอันประเสริฐ ๘ ประการ อันเป็นแนวทางปฏิบัติของบุคคล เพื่อให้เกิดความดีสูงสุด หรือวิถีทางปฏิบัติของ พระอริยบุคคล คือ ผู้ไกลจากกิเลสอันเป็นข้าศึกภายในอันเป็นจริยธรรมขั้นสูงสุด เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าทางปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงนิพพานอริยมรรคมีองค์ ๘ จึงจะบรรลุเป้าหมายสูงสุดในการดำเนินชีวิตของคนดังกล่าว จะต้องศึกษาอริยมรรคให้เข้าใจกันอย่างถ่องแท้ มรรคมีองค์ ๘ นี้ ในธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรเรียกว่า “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ” หมายถึง “อริยสัจ” คือ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งหมายถึงอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลางหรือหลักปฏิบัติอันเป็นสายกลางเป็นทางตามที่ตนมา ที่เป็นคุณธรรม ๘ ประการ^{๓๓} คือ

^{๓๑} บุ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๕๒.

^{๓๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๕/๒๕๕.

^{๓๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๘/๕๖๕/๓๐๗.

๑) **สัมมาทิฐิ** มีความเข้าใจถูกต้อง คือ สัมมาทิฐิ กล่าวคือ ความเห็นที่ตรงตามสภาวะ เห็นตามที่สิ่งทั้งหลายเป็นจริง

๒) **สัมมาสังกัปปะ** มีความคิดถูกต้อง คือความคิดที่กะไว้ว่าจะออกจากกามคุณ ความคิดที่คิดไว้ว่า จะไม่เบียดเบียนผู้ใด จะไม่ปองร้ายผู้ใด^{๓๔}

๓) **สัมมาวาจา** มีวาจาถูกต้อง ดังนี้คือ งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการพูดส่อเสียด งดเว้นจากการพูดวาจาหยาบคาย งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ^{๓๕}

๔) **สัมมากัมมันตะ** มีกิจการงานถูกต้อง ๓ ประการ ดังนี้ คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติในกามทั้งหลาย^{๓๖}

๕) **สัมมาอาชีวะ** มีอาชีพถูกต้อง เรื่องอาชีวะนั้นมีเนื้อหาที่ควรพิจารณาอย่างมาก เพราะการเลี้ยงชีพจัดเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในหมู่มนุษย์และหมู่สัตว์อื่น ถ้าปราศจากการเลี้ยงชีพเสียแล้วชีวิตย่อมดำรงอยู่ไม่ได้ สัมมาอาชีวะนั้นหมายเอาการละมิจาอาชีวะ คือการแสวงหาทรัพย์โดยสุจริต ไม่หลอกลวงไม่คดโกง ไม่บังคับข่มขู่ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น หาเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ

๖) **สัมมาวายามะ** มีความเพียรพยายามถูกต้อง ความเพียรเป็นธรรมที่สำคัญยิ่งข้อหนึ่งในพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากการที่สัมมาวายามะเป็นองค์มรรคประจำข้อ ๑ ใน ๓ ข้อ (สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ) ซึ่งต้องคอยช่วยหนุนองค์มรรคข้ออื่นๆ ทุกข้อเสมอไป ดังกล่าวแล้วข้างต้น^{๓๗}

๗) **สัมมาสติ** มีความระลึกทั่วถ้วนพร้อมในแง่จริยธรรม การทำหน้าที่ของสติมักถูกเปรียบเทียบเหมือนกับนายประตู ที่คอยระวังเฝ้าดูคนเข้าออกอยู่เสมอ และคอยกำกับการ โดยปล่อยคนที่ควรเข้าออกให้เข้าออกได้ และคอยกันห้ามคนที่ไม่ควรเข้า ไม่ให้เข้าไป คนที่ไม่ควรออกไม่ให้ออกไป สติจึงเป็นธรรมสำคัญในทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นตัวควบคุมเร้าเตือนการปฏิบัติหน้าที่ และเป็นตัวคอยป้องกันยับยั้งตนเอง

๘) **สัมมาสมาธิ** ความมีใจมั่นคงถูกต้องในฉาน ๔ โดยสาระสำคัญ สมาธิที่ใช้ถูกทางเพื่อจุดมุ่งหมายในทางหลุดพ้น เป็นไปเพื่อปัญญาที่รู้ เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง มิใช่เพื่อผลในทางสนองความอยากของตัวตน

^{๓๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๖๑-๒๖๓/๑๔๖-๑๔๗.

^{๓๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๖๕/๑๔๗.

^{๓๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๗๒/๑๔๘.

^{๓๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๘-๒๗๘/๑๔๖-๑๔๘.

การปฏิบัติธรรมทุกขั้นตอน รวมลงในมรรคอันประกอบด้วยองค์แปดนี้ เมื่อย่นรวมกัน แล้วเหลือเพียง ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา สรุปสั้นๆ ก็คือ การปฏิบัติธรรม (ศีล-สมาธิ-ปัญญา) ก็คือ การเดินตามมรรค

๒.๒ ความเป็นมาทางวรรณกรรมเรื่องกายนครที่ปรากฏในสังคมไทย

วรรณกรรม (Literature) หมายถึง งานเขียนที่แต่งขึ้นหรืองานศิลปะ ที่เป็นผลงานอันเกิดจากการคิดและจินตนาการ แล้วเรียบเรียง นำมาบอกเล่า บันทึก ขับร้อง หรือสื่อออกมาด้วยกลวิธีต่างๆ โดยทั่วไปแล้ว จะแบ่งวรรณกรรมเป็น ๒ ประเภท คือ วรรณกรรมลายลักษณ์ คือ วรรณกรรมที่บันทึกเป็นตัวหนังสือ และวรรณกรรมมุขปาฐะ อันได้แก่วรรณกรรมที่เล่าด้วยปาก ไม่ได้จดบันทึก ด้วยเหตุนี้ วรรณกรรมจึงมีความหมายครอบคลุมกว้าง ถึงประวัติ นิทาน ตำนาน เรื่องเล่า ขำขัน เรื่องสั้น นวนิยาย บทเพลง คำคม เป็นต้น

วรรณกรรมเป็นผลงานศิลปะที่แสดงออกด้วยการใช้ภาษา เพื่อการสื่อสารเรื่องราวให้เข้าใจระหว่างมนุษย์ ภาษาเป็นสิ่งที่มนุษย์คิดค้น และสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อใช้สื่อความหมาย เรื่องราวต่าง ๆ ภาษาที่มนุษย์ใช้ในการสื่อสารได้แก่ ภาษาพูด โดยการใช้เสียง ภาษาเขียน โดยการใช้ตัวอักษร ตัวเลข สัญลักษณ์ และภาพ ภาษาท่าทาง โดยการใช้กิริยาท่าทาง หรือประกอบวัตถุอย่างอื่น

ความงามหรือศิลปะในการใช้ภาษาขึ้นอยู่กับ การใช้ภาษาให้ถูกต้อง ชัดเจน และเหมาะสมกับเวลา โอกาส และบุคคล นอกจากนี้ ภาษาแต่ละภาษายังสามารถปรุงแต่ง ให้เกิดความเหมาะสม ไพเราะ หรือสวยงามได้ นอกจากนี้ ยังมีการบัญญัติคำราชาศัพท์ คำสุภาพ ขึ้นมาใช้ได้อย่างเหมาะสม แสดงให้เห็นวัฒนธรรมที่เป็นเลิศทางการใช้ภาษาที่ควรดำรงและยึดถือต่อไป ผู้สร้างสรรค์งานวรรณกรรม เรียกว่า นักเขียน นักประพันธ์ หรือ กวี (Writer or Poet)

วรรณกรรมไทย แบ่งออกได้ ๒ ชนิด คือ ๑) ร้อยแก้ว เป็นข้อความเรียงที่แสดงเนื้อหาเรื่องราวต่างๆ ๒) ร้อยกรอง เป็นข้อความที่มีการใช้คำที่สัมผัส คล้องจอง ทำให้สัมผัสได้ถึงความงามของภาษาไทย ร้อยกรองมีหลายแบบ คือ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย

คำว่า “วรรณกรรม” (literature) เป็นคำที่มีความหมายคลุมเครือและขึ้นอยู่กับค่านิยมของผู้นิยามแต่ละคน นักวรรณคดีวิจารณ์ในอดีตให้ความหมายไว้กว้างมาก เช่น หมายความว่างานเขียนทั่วไปทุกประเภท ตั้งแต่ตำรา หนังสือ งานเขียนประกาศ โฆษณา ใดๆก็ตามสำหรับนักวรรณกรรมศึกษาแล้ว คำว่า “วรรณกรรม” ไม่ได้กินความครอบคลุมจนหาขอบเขตไม่ได้เช่นนั้น ถ้าเช่นนั้น นักวรรณกรรมให้ความหมายของคำๆ นี้ไว้อย่างไร

วรรณกรรมกายนครเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ผู้ประพันธ์ได้รับใช้พระพุทธศาสนา ด้วยการเผยแพร่ อธิบายชักชวนขยายอรรถแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้าออกไปด้วยภาษาอันไพเราะ ตามประเพณีงดงามในการใช้ถ้อยคำ ทำให้ข้อความลึกซึ้งกินใจ เกิดความซาบซึ้งใจและสนุกสนาน เพลิดเพลิน

ดังนั้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอวรรณกรรมกายนครที่ปรากฏในสังคมไทยพอสังเขปดังนี้

๒.๒.๑ วรรณกรรมกายนครฉบับวัดสุวรรณาวาส จังหวัดพังงา

๒.๒.๒ วรรณกรรมกายนครฉบับจังหวัดนครศรีธรรมราช

๒.๒.๓ วรรณกรรมกายนครหนังสือสามรสของแปลก สนธิรักษ์

๒.๒.๔ วรรณกรรมกายนครฉบับของ ฉันทน์ จำเริญ

๒.๒.๕ วรรณกรรมกายนครฉบับนครกาย พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูอุดมศาสนคุณ

๒.๒.๑ วรรณกรรมกายนครฉบับวัดสุวรรณาวาส จังหวัดพังงา

ต้นฉบับเป็นของพระครูวิจิตรธรรมสาร วัดสุวรรณาวาส ตำบลบางทอง อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา เป็นหนังสือสมุดไทยขาวทางท้องถื่นเรียกเอกสารประเภทนี้ว่า “หนังสือขุนขาว” มีขนาด ๑๓ x ๓๕ x ๓ เซนติเมตร อักษรไทย เส้นหมึก จำนวน ๖๐ หน้า พระครูวิจิตรธรรมสาร เล่าว่า บิดาของท่านเมื่ออุปสมบทได้เป็นครูสอนเด็กในวัดให้หัดเขียนชักสวด ปฐมนิเทศ ปฐม ก กา เมื่ออายุ ๔๐ ปี จึงได้ลาสิกขาบทแล้วได้นำหนังสือต่าง ๆ มาเก็บไว้ที่บ้าน ปัจจุบันเอกสารดังกล่าวนี้ เก็บไว้ที่วัดอุดมพิณี อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา เนื่องจากพระครูวิจิตรธรรมสาร มาอยู่ที่วัดอุดมพิณีจึงได้นำเอกสารดังกล่าวมาด้วย

เรื่องราวในเอกสารฉบับนี้ ได้กล่าวถึงความเป็นมาของเรื่องไว้ว่า เป็นการเทศนาของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเรื่อง กายนคร ดังนี้

@ ภควา อันว่าองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอันงาม วิหริติ พระองค์เสด็จอยู่เขตแดน ในพระเชตุพลพุทธวิหาร อนาคตนิมิตโก แห่งอนาคตนิมิตกมหาเศรษฐีสร้างถวาย อารามภ ทรงปรารภซึ่งพระภิกษุทั้งหลายให้เป็นเหตุ กเถสิ จึงสำแดง อิมมมเทศน ซึ่งพระธรรมเทศนา กายนคร.....กายพระนคร ฯ เป็นใจความว่า.....^{๓๘}

จุดมุ่งหมายในการแต่งเรื่องกายนครนี้ เป็นเรื่องราวของคำสอนทางพระพุทธศาสนา นำมาแต่งเป็นนิทานเพื่อเป็นข้อเตือนใจและอบรมสั่งสอนชาวบ้านให้ปฏิบัติตนเป็นคนดีรู้จักละ

^{๓๘} นางสาวพรทิพย์ วรรัฐกาล, “การวิเคราะห์วรรณกรรมศาสนาเรื่องกายนคร ฉบับจังหวัดพังงา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖), หน้า ๕ – ๑๐.

กิเลสต่างๆ ให้หมดสิ้น เพื่อจุดมุ่งหมายสูงสุดคือ “นิพพาน” ดังจะแยกให้เห็นถึงจุดหมายของ
เอกสารแต่ละฉบับดังนี้

๑) เทศนาเพื่ออบรมสั่งสอน

การเปรียบเทียบเรื่องราวกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติภายในนคร จังหวัดพังงา
กล่าวว่า

อุปไมยประดุจดั่งต้นตาล	อันบุคคลประหानเสียซึ่งยอดขาดแล้ว
ก็สามารถจะงอกจำเริญขึ้นได้ฉันใดก็ดี	อันต้นตาลนั้นมีอุปไมย
เหมือนกุศลธรรมทั้งปวง	อันมิได้บังเกิดขึ้นได้
ย่อมวินาศด้วยพระขรรค์	อันชื่อว่าสมุจเฉทปหานด้วยประการ
ดังนี้ ^{๓๕}	

ถอดใจความร้อยแก้ว ดังนี้

การจัดอกุศลธรรมอย่างเด็ดเดี่ยว เป็นการเปรียบเทียบฤทธิ์พระขรรค์กับการฟันยอดตาล
จิตใจอันเด็ดเดี่ยวเปรียบได้กับพระขรรค์ อกุศลธรรมทั้งปวงเปรียบได้กับต้นตาล
เมื่อพระขรรค์ทำลายแล้ว อกุศลธรรมทั้งปวงก็หมดสิ้นไปเหมือนกับต้นตาลที่ไม่
สามารถเจริญเติบโตต่อไปได้

๒) เพื่อให้ใจมั่นหมายไปถึงนิพพาน

ลักษณะการบรรยายเรื่องของนิพพานในเอกสารภายในนคร จังหวัดพังงา กล่าวว่าถึง
พระนิพพานว่า

พระองค์บ้ายหน้าไปเมืองแก้ว	อันกล่าวแล้วคือพระนิพพาน
อันเป็นนิवासถานอันล้ำเลิศ	ประเสริฐหนักหนา
ที่นั่นพระองค์ก็พ้นจากมือพระยามัจจุราช	อันกล่าวคือความตาย
พระองค์ก็บ้ายหน้าไปเมืองแก้ว	อันล้อมไปด้วยกำแพงแน่นหนาได้เจ็ด
	ชั้นมั่นคง ^{๔๐}

ถอดคำประพันธ์เป็นร้อยแก้ว ความว่า

พระเจ้าจิตรราชได้ตัดกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน เข้าสู่นิพพานไม่เวียนว่ายตายเกิดอีก
ต่อไป และไปอยู่ในดินแดนที่เป็นบรมสุข พยามัจจุราชไม่สามารถติดตามเบียดเบียนพระองค์ได้

^{๓๕} พระครูวิจิตรธรรมสาร, ภายในนครจังหวัดพังงา, วัดสุวรรณวาส (ต.ท้ายเหมือง: จ.พังงา) หนังสือ
ปกขาว, อักษรโบราณเส้นหมึก, หน้า ๒๒.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

เพราะพื้นไฟรีปราศจากทุกข์ได้เสวยสุขในเมืองกล่าวคือ พระนิพพาน เพราะเมื่อผู้ใดเข้าไปถึงนิพพานแล้ว จะหลงอยู่ในสมบัติในเมืองนิพพาน เพราะนิพพานนั้นนำมาซึ่งความสุข ความชื่นบาน เพราะเมื่อบุคคลเข้าถึงนิพพานแล้ว จะกลับมาอีกนั้นหาไม่ได้ เพราะตัดเสียซึ่งวัฏฏะไม่เวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป^{๔๑}

เรื่องราวของกายนครนี้ แฝงไปด้วยคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาที่ทำให้เห็นภาพพจน์ได้อย่างชัดเจน อาจจะเป็นจุดมุ่งหมายของผู้แต่งอีกประการหนึ่งที่ต้องการให้เห็นสภาพอันแท้จริงของปุถุชนที่ต้องมี เกิด แก่ เจ็บ ตาย เรื่องราวของกายนครทุกฉบับจะมีจุดมุ่งหมายที่สอดคล้องกันคือ เป็นเทศนาสั่งสอนเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิต ซึ่งอาศัยหลักกรรมผูกเรื่องเป็นนิทานเปลี่ยนนามธรรมให้ปรากฏเป็นรูปธรรม ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวต่างๆ ได้อย่างชัดเจน ฉะนั้นเนื้อหาจึงสะท้อนสภาพความเป็นไปของชีวิตที่เต็มไปด้วยกิเลสต่างๆ มากมาย ทั้งนี้เพราะมุ่งหวังที่จะกำจัดกิเลสเหล่านี้ให้หมดสิ้น เพื่อจะได้ไปสู่นิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุด

๓) ลักษณะคำประพันธ์

ลักษณะคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วและร้อยกรอง นั้น คำว่า ร้อยแก้วซึ่งหมายความว่า แต่งหนังสือกันตามธรรมดา คือ ความเรียง ตรงข้ามกับคำว่า ร้อยกรอง ร้อยแก้วแปลตามพจนานุกรมว่าเอาถ้อยคำเข้าไปร้อยกับสิ่งที่มีค่า คือ แก้ว เมื่อแปลแล้วก็ไม่ทำให้ฉลาดไปกว่าเดิม เพราะไม่ทราบว่ แก้ว ในที่นี้หมายความว่าอะไรไปได้ความภายหลังจากคำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ร้อยแก้วหมายถึง หนังสือที่แต่งเนื่องในศาสนาเป็นทำนองรายยาวกลายๆ ที่ยกเอาคำบาลี ซึ่งเป็นตัววรรคมาวางไว้ต้นวรรคหรือต้นประโยคเรื่อยไป เพราะฉะนั้นคำว่า แก้ว นี้จึงตรงกับรัตนะในภาษาบาลี

จากการศึกษาเอกสารกายนคร ฉบับจังหวัดพังงา พบว่าลักษณะคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่ใช้มีความไพเราะด้วยถ้อยคำ และมีความคล้องจองกันในการใช้คำอย่างสละสลวย ตัวอย่างเช่น

ราชา สาสน์ สุตวา อันว่าสมเด็จพระญามจุราช พระบาทได้ทรงเสวนาการซึ่ง
ราชสาสน์นั้นแล้วพระองค์จึงตรัสสั่งทหาร อันมีนามปรากฏชื่อว่า ชรา นั้นไปสู่
เมืองกายนคร ฝ่ายว่าชราทหารรับพระราชโองการนั้นก็พาบริวารทั้งหลาย เข้าไปสู่
เมืองกายนคร จึงเข้าสู่สำนักแห่งชาติทหาร ฝ่ายว่าชาติทหาร ก็ต้อนรับชราทหาร
กับทั้งบริวารนั้นไว้ด้วยอาคมาในพระนคร ดโศ ปญญาขจำเดิมแต่นั้นไป อันว่าชรา
ทหารกับชาติทหารก็ชวนกันกระทำซึ่งพระนครนั้นคร่ำคร่าชำรุดทรุดลงทุกวันทุก

^{๔๑} เรื่องเดียวกันกับหน้า ๒๒.

คืนที่ไหนไม่หักก็ให้หัก ที่ไหนไม่ทำลายก็ทำลาย ที่ไหนยังบริบูรณ์ก็ให้ทรุดโทรม
ไปที่นั่น กระทำให้เสียซึ่งรูปโฉม แห่งพระนครของพระญาติราช^{๔๒}

๔) โครงเรื่อง

๑. พระเจ้าจิตรราชครองเมืองกายนคร ถูกทหารสี่เหล่าของพญามัจจุราชเข้าทำลาย
เมือง ทำให้พระเจ้าจิตรราชถูกจับ

๒. พญามัจจุราชปล่อยพระเจ้าจิตรราชเป็นอิสระ เป็นผลให้พระเจ้าจิตรราชสร้างเมือง
ใหม่ แล้วพญามัจจุราชก็มาทำลายอีก

๓. พระเจ้าจิตรราชจึงปรึกษาพระสังฆราช โดยให้พระขรรค์สามเล่มทำลายอกุศล
ต่าง ๆ จนบรรลุเมืองนิพพานอันพ้นภัยจากพญามัจจุราช

๕) ฉากและตัวละคร

ฉาก หมายถึง สถานที่และเวลาที่เรื่องนั้นๆ เกิดขึ้น ฉือสตะเวทิน ได้อธิบาย
ความหมายของฉากไว้ ๒ ประเภท (๑) สถานที่แห่งหนึ่งแห่งใดที่มีเหตุการณ์บังเกิดขึ้นโดย

๖) ลักษณะตัวละคร

ฝ่ายพระเจ้าจิตรราช พระองค์จึงปรึกษากับปุโรหิตทั้งปวงว่าท่านทั้งหลายจะเห็น
ปานใด ควรจะรับไว้หรืออย่ารับไว้ ฝ่ายปุโรหิตผู้ปรึกษานั้นก็เป็นคนโลเล ถ้าว่าพวกข้างไหนมาก ก็
เข้าข้างพวกนั้น จึงกราบทูลว่า มหาราช ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ เขาสียอมสมัคเข้ามาเป็นข้าของ
พระองค์แล้ว ก็ควรจะรับไว้ได้เป็นกำลังกระทำราชการ คือ^{๔๓}

ถอดใจความเป็นร้อยแก้ว

เมื่อชาติทหาร ทหารเอกของพระยามัจจุราชปลอมตัวเข้ามาเป็นคนรับใช้ในกาย
นคร พระเจ้าจิตรราชได้ทรงปรึกษากับปุโรหิตทั้งปวง เพื่อปรึกษว่าจะรับไว้หรือไม่ แต่ปุโรหิตเป็น
คนโลเลไม่ตัดสินใจได้โดยว่าข้างไหนเสี่ยงมากก็ไปเข้าข้างฝ่ายนั้น แต่ผู้บริหารบ้านเมืองตัดสินใจ
ผิดพลาด ผลกระทบก็เกิดขึ้นในบ้านเมืองยากที่จะคำนวณ การที่ปุโรหิตตัดสินใจผิดพลาดครั้งนี้มี
ผลกระทบต่อกายนครยากที่จะแก้ไข^{๔๔}

^{๔๒} พระครูวิจิตรธรรมสาร, กายนครจังหวัดพังงา, วัดสุวรรณาวาส (ต.ท้ายเมือง จ.พังงา) หนังสือปก
ขาว, อักษรไทยโบราณ, เขียนด้วยหมึก, หน้า ๓.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

๒.๒.๒ วรรณกรรมกายนครรบับจังหวัดนครศรีธรรมราช

ต้นฉบับเป็นของนายสะเทือน บุญชูวงศ์ ชาวบ้านเขาลำปะ ตำบลวังอ่าง อำเภอลำดวน จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นหนังสือบุคขาว มีขนาด ๑๑.๕ x ๓๘ x ๓ เซนติเมตร อักษรไทย เส้นหมึก จำนวน ๑๑๑ หน้า นายสะเทือนเล่าว่า ตนได้รับมรดกตกทอดมาจากบิดา ปัจจุบันเอกสารดังกล่าวนี้เก็บไว้ที่ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช

เอกสารฉบับนี้บางบรรทัดเขียนด้วยลายมือที่แตกต่างกัน ทำให้เข้าใจได้ว่า ผู้เขียนไม่ใช่ผู้แต่งแต่เป็นผู้คัดลอกจากต้นฉบับเดิมอย่างแนบเนียน ทั้งนี้นักปราชญ์ผู้ล่วงลับไปแล้วของเมืองนครศรีธรรมราชคือ ท่านขุนอาเทศคดี ซึ่งรอบรู้และสนใจเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นยืนยันว่า หนังสือบุค เรื่องกายนครรบับ เป็นหนังสือเก่าคร่ำคร่าที่ท่านเคยพบและเคยอ่านมาตั้งแต่ท่านเป็นเด็ก

เรื่องราวจากเอกสารนี้ กล่าวถึงความเป็นมาของเรื่องไว้ว่า เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยกล่าวไว้ในตอนต้นของบทไหว้ครูดังนี้

@ ข้าขอนอบนบ	พระผู้ไถ่รภาพ	จบทั่วธานี	
ท่านมาผูกไว้	เป็นคำบาลี	ท่านเอ๋ยยินดี	ต่อพระศาสดา
@ เป็นคำสั่งสอน	ผูกไว้เป็นกลอน	สอนราชประชา	
ผู้ใดได้ฟัง	ตั้งใจบูชา	จงเร่งรักษา	จำไว้ใส่ใจ

นอกจากนี้ ยังปรากฏข้อความที่ทำให้ผู้อ่านทราบว่า เป็นเอกสารที่แปลมาจากต้นฉบับภาษาบาลี เมืองอังวะ ประเทศพม่า ดังนี้

“ตามพุทธฎีกา	ตรัสโปรดประทาน	มิได้สูญเปล่า
ย่อมเป็นแก่นสาร	บาลีพม่า	ท่านคัดออกมา
@ ให้เป็นคำไทย	ถ้าผู้ใดเล่า	เชื่อกุณพระเจ้า
ศรีรัตนตรัย	จึงมาคิดอ่าน”	

“หญิงชายก็เหมือนกัน ท่านจึงสรรหาเอามา แปลออกมาเป็นคำไทย

@ ท่านผู้ใหญ่ในอังวะ คิดชำระแปลออกมาไป ส่งให้แก่พวกไทยซึ่งอยู่ในกรุง
แหละหนา”

“ฉบับนี้หนา	มาแต่อังวะ	ท่านคณะผู้ใหญ่
เป็นบาลีพม่า	แปลมาเป็นไทย	อย่าได้สงสัย ในพระศาสนา” ^{๔๕}

^{๔๕} นางสาวพรทิพย์ วนรัฐกาล, “การวิเคราะห์วรรณกรรมศาสนาเรื่องกายนครรบับจังหวัดพังงา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๑๐ – ๑๑.

๑) ลักษณะคำประพันธ์

กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ลักษณะคำประพันธ์ประเภทนี้ในเอกสารกายนครฉบับจังหวัดนครศรีธรรมราชนั้น เป็นคำประพันธ์หลักที่ใช้ในการดำเนินเรื่องราวคำประพันธ์ประเภทนี้กวีภาคิได้นิยมแต่งกันมาก และเรียกชื่อว่า “ราบ” เหตุผลที่เรียกเช่นนี้เพราะมีวรรคละ ๔ คำ เท่ากันทุกวรรค เมื่อใช้สวดอ่านก็มีท่วงทำนองราบเรียบ สม่ำเสมอ ไม่ขึ้นๆ ลงๆ อย่างกาพย์ชนิดอื่น กาพย์สุรางคนางค์ มีจังหวะกระชับและรวดเร็วผู้ฟัง จนสามารถจำได้อย่างรวดเร็ว กวีภาคิได้นิยมแต่งคำประพันธ์ประเภทนี้ ตัวอย่าง กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ จากเอกสารกายนครฉบับนครศรีธรรมราชว่า

ผู้ใดมีลูกชายไซ้	น้ำใจชื่นบาน	พิทักษ์รักษา
ใหญ่มาบ่นาน	บวชเป็นพระเณร	ไว้ในอาราม
ร่ำเรียนเขียนอ่าน	ด้วยน้ำใจงาม	จะได้อ่านนิสสัย
แปลกับมากความ	จิตตั้งพยายาม	ฉลองพลันทันใด ^{๔๖}

๑. ถอดคำประพันธ์เป็นร้อยแก้ว จากบทประพันธ์ความว่า คนเราทุกคนเมื่อแต่งงานแล้วถ้ามีลูกชาย จะมีความขี้มขี้มแจ่มใส จิตใจร่าเริง จะถนอมกล่อมเกลี้ยง เลี้ยงดูเป็นอย่างดี จนเติบโตเป็นผู้ใหญ่ เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี จะให้บวชเป็นพระภิกษุสามเณรไว้ในอาราม เพื่อจะได้ศึกษาเล่าเรียนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา จะได้เป็นผู้มีจิตใจเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ รักใคร่แก่คนทั่วไป และจะได้อ่านนิสสัยแปลกับด้วยกัน

กาพย์ยานี ๑๑ ลักษณะคำประพันธ์แทรกอยู่เป็นบางตอนในเอกสารกายนคร ฉบับนครศรีธรรมราช กล่าวว่

ตัวอย่าง กาพย์ยานี ๑๑ จากเอกสารกายนคร นครศรีธรรมราช

รักเมียเสียชีวิต	เป็นบ่วงตามคิด	มัดผูกมือตน
จะข้ามถึงฝั่ง	นฤพานสายชน	ยังไปไม่พ้น
ผูกมัดรัดตัว	บ่วงหนึ่งคือลูก	มารัดมัดผูก
เป็นบ่วงคล้องคอ	จะข้ามสายชน	มิพ้นแล้วหนอ
พ่อแม่เจ้าเอ๋ย	บ่วงหนึ่งคือทรัพย์	เป็นเครื่องประดับ
สำหรับชมเชย	ผูกมัดดินเรา	พระเจ้าแม่เอ๋ย
นฤพานมิเคย	ออกเอ๋ยบ่วงสาม ^{๔๗}	

^{๔๖} ชวน เพชรแก้ว, กายนคร นครศรีธรรมราช, ศูนย์วัฒนธรรมภาคิใต้, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑.

ถอดใจความเป็นร้อยแก้วจากบทประพันธ์ กายนคร นครศรีธรรมราช ความว่า
 เครื่องจองจำใจคนมีหลายอย่าง เช่น สามิหรือภรรยา ยามคิดถึงกัน ก็อุตสาห์ข้ามน้ำ
 ข้ามทะเลไปหา ขึ้นไม่ไปก็คิดถึงอยู่นั้นแหละ ห่วงหาจนแทบจะเป็นจะตายเสียให้ได้ พอมีลูกขึ้นมา
 ก็ห่วงลูก ความห่วงอันนี้แหละทางพระพุทธศาสนาจัดเป็นเครื่องจองจำทีเดียว บางคนห่วงสามิ บาง
 คนห่วงภรรยา ห่วงกันจนกระทั่งกินไม่ได้นอนไม่หลับทีเดียว ห่วงสามิหรือภรรยา ๑ ห่วงบุตร ๑
 ห่วงสมบัติ ๑ ห่วงทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นเครื่องจองจำหรือเครื่องพันนาการทางใจของคน ที่ใครๆ ก็ดิ้น
 หลุดออกได้ยากเหลือเกิน เพราะเป็นสิ่งผูกพันที่ทำให้ห่วงใยคิดถึงอยู่ตลอดเวลา นั่งสมาธิ
 (Meditation) กลับตานึกถึงดวงแก้ว เดี่ยวเดียวหน้าลูกโผล่ออกมาแล้ว หน้าเมียโผล่ซ้อนขึ้นมาอีก
 แล้ว เดี่ยวเช็กก็โผล่ตามขึ้นมาอีกแล้ว เช็กจะแดงหรือเปล่าหนอ ที่นั่งสมาธิกันไม่ค่อยจะได้เป็น
 ธรรมชาติก็เพราะเหตุตรงนี้แหละ ห่วงคู่ครอง ห่วงบุตร ห่วงสมบัติ ใจมันติดอยู่กับของเหล่านี้ จนไม่
 เหลือจิตใจที่จะแผ่ไปถึงเพื่อนร่วมโลก

๒) โครงเรื่อง^{๔๘}

๑. พระเจ้าจิตรราชครองราชย์สมบัติในเมืองกายนคร ต่อมาถูกทหารสี่เหล่าของพญา
 มัจจุราชเข้าทำลายเมือง แล้วจับตัวทำาจิตรราชไป

๒. พระยามัจจุราชปล่อยพระเจ้าจิตรราช เป็นอิสระ เป็นผลให้พระเจ้าจิตรราชสร้าง
 เมืองใหม่ พระยามัจจุราชก็ส่งทหารมาทำลายอีก

๓. พระเจ้าจิตรราชทรงปรึกษากับพระครูและสังฆราชโดยใช้พระบรรทัดสามเล่ม คือ
 สมุจเฉตปทาน ทำลายอกุศลธรรมต่างๆ จนหมดสิ้น แล้วเสด็จเข้าสู่เมืองนิพพาน

๓) ฉากและตัวละคร^{๔๙}

ฉากในเอกสารกายนครทุกฉบับ มีการสร้างฉากโดยการเปรียบเทียบ สภาวะ
 ร่างกายกับสถานที่ต่างๆ ในกายนคร การสร้างฉาก เช่น ผู้แต่งมุ่งหวังจะให้เห็น สภาพอันแท้จริง
 ของชีวิต ฉากกายนครซึ่งเป็นฉากเด่นของเรื่องในเอกสารทุกฉบับ มีความคล้ายคลึงกัน ยกตัวอย่าง
 ฉากที่พรรณนาเกี่ยวกับปราสาทห้าแห่งที่กล่าวไว้ในกายนคร จังหวัดนครศรีธรรมราชว่า

จักขุปราสาท	ท้าวเสด็จประพาส	ทอดพระเนตรอันตรา
เสด็จปราสาท	แห่งหนึ่งเล่าหนา	ชื่อว่าโมหะ ปราสาทด้วยดี

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^{๔๘} ชวน เพชรแก้ว, กายนคร นครศรีธรรมราช, ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้, (กรุงเทพมหานคร :
 กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๒๔.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

โสดะนี้หนา	พระมหากษัตริย์	เสด็จมาเปรมปรีดิ์
ฟังเสียงปี่พาทย์	ระนาดดนตรี	สำเนียงเสียงสีสวายพระทัย
ยังแห่งหนึ่งเล่า	พระมหากษัตริย์เจ้า	ท้าวเสด็จเที่ยวไป
สระสรงคงคา	ตำราญพระทัย	องค์พระภูณัย สุขเกษมเปรมปรีดิ์
สิงการปราสาท	สมเด็จพระบาท	เสด็จจรรลี
เชื่อมหาปราสาท	แห่งหนึ่งโดยมี	สมเด็จพระพันปี เสด็จไปมินาน ^{๕๐}

ถอดใจความเป็นร้อยแก้ว จากบทประพันธ์ในเรื่องกายนกร นครศรีธรรมราช

ความว่า

ปราสาทที่หนึ่ง ชื่อ จักรุปราสาท เป็นสถานที่พระมหากษัตริย์เสด็จทอดพระเนตร
ดูดนตรี ละคร การเล่น ทุกชนิด

ปราสาทที่สอง เป็นสถานพระมหากษัตริย์เสด็จทอดพระเนตรฟังเสียงปี่พาทย์
ระนาด ดนตรี ฟ้อนรำขับร้อง ปราสาทแห่งหนึ่งเป็นสถานที่พระมหากษัตริย์เสด็จไปทรงน้ำเพื่อ
ตำราญพระทัย มีความสุข สิงการปราสาทเป็นราชรถ สำหรับพระมหากษัตริย์เสด็จไปตรวจราชการ
ในที่ต่างๆ เป็นต้น

๒.๒.๓ วรรณกรรมกายนกรหนังสือสามรส ของ แปลก สนธิรักษ์

ได้กล่าวที่มาของเรื่องไว้ดังนี้

เรื่องกายนกรฉบับแปลก สนธิรักษ์ ได้เก็บมาจากของเก่า ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง เป็นเรื่อง
ดีมีประโยชน์จึงนำมาเรียบเรียงขึ้นใหม่ โดยเอาเรื่องเดิมมาปรับปรุงให้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น^{๕๑}

เอกสารกายนกรฉบับ แปลก สนธิรักษ์ ใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว และ
ร้อยกรองผสมกัน โดยมีการลำดับเรื่องไว้เป็นตอนๆ เช่น กล่าวถึงบริเวณกายนกร ภายในเมืองกาย
นกร และเมืองมรณานคร

๒.๒.๓.๑ บริเวณกายนกร

มีเนื้อที่กว้าง ๑ ศอก ยาว ๑ วา หนา ๑ คืบ มีกำแพง ๔ ชั้น มีป้อม ๔ ป้อม มีประตู ๕
ประตู มีปราสาท ๕ หลัง

๑) มีกำแพง ๔ ชั้น^{๕๒}

^{๕๐} ชวน เพชรแก้ว, กายนกร นครศรีธรรมราช, ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑.

^{๕๑} แปลก สนธิรักษ์, บทเรียนสามรส กายนกร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตินราการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๑๕.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

ชั้นที่ ๑ ชื่อว่า ตโจ (หนัง)

ชั้นที่ ๒ ชื่อว่า มังสัง (เนื้อ)

ชั้นที่ ๓ ชื่อว่า นหารู (เอ็น)

ชั้นที่ ๔ ชื่อว่า อัญฐิ (กระดูก)

๒) มีป้อม ๔ ป้อม^{๕๓}

ป้อมที่ ๑ ชื่อว่า เกศา (ผม)

ป้อมที่ ๒ ชื่อว่า โลมา (ขน)

ป้อมที่ ๓ ชื่อว่า นะขา (เล็บ)

ป้อมที่ ๔ ชื่อว่า ทันตา (ฟัน)

๓) มีประตู ๕ ประตู^{๕๔}

ประตูที่ ๑ ชื่อว่า มุขทวาร สำหรับนำอาหารเข้าไปบำรุงเมือง

ประตูที่ ๒ ชื่อว่า อูจาทวาร สำหรับนำอาหารที่เสียออก

ประตูที่ ๓ ชื่อว่า ปัสสาวทวาร สำหรับถ่ายน้ำเสียออก

ประตูที่ ๔ กับประตูที่ ๕ ชื่อว่า ฆานทวารซ้าย ฆานทวารขวา สำหรับสูด

ลมเข้าออก

ประตูที่ ๖ กับประตูที่ ๗ ชื่อว่า โสตทวารซ้าย โสตทวารขวา สำหรับ

คอยฟังเสียงต่างๆ

ประตูที่ ๘ กับประตูที่ ๙ ชื่อว่า จักขุทวารซ้าย จักขุทวารขวา สำหรับคอย

สอดส่องดูแลเหตุการณ์ต่างๆ ไป

๔) มีปราสาทอยู่ ๕ หลัง^{๕๕} ๖

หลังที่ ๑ ชื่อว่า จักขุปราสาท มินางสนมชื่อ ฐปา ฐปร่างสวยงาม

หลังที่ ๒ ชื่อว่า โสตปราสาท มินางสนมชื่อ สัทธา คอยจับกล่อม

หลังที่ ๓ ชื่อว่า ฆานปราสาท มินางสนมชื่อ คันธา คอยนำเครื่องสุคนธ์

เข้าถวาย

หลังที่ ๔ ชื่อว่า ชิวหาปราสาท มินางสนมชื่อ รัสสา คอยนำอาหารคาว

หวานเข้าถวาย

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖.

หลังที่ ๕ ชื่อว่า กายาปราสาท มีนางสนมชื่อ ผัสสา คอยปรนนิบัติให้
ความอบอุ่นตลอดเวลา

๒.๒.๓.๒ ภายในเมืองกายนคร

ในเมืองกายนคร มีพวกข้าเฝ้าเหล่าบริวาร ทั้งไพร่ และผู้ดี เป็นจำนวนมากตั้งพัน
ตั้งหมื่น รูปร่างเล็กบ้างใหญ่บ้าง อาศัยอยู่ มีชื่อเรียกว่า เหล่ามิกษาคี หรือพยาธิ เช่น พยาธิ เส้นด้าย
พยาธิใบไม้ พยาธิปากขอ พยาธิตัวคืด พยาธิไส้เดือน เป็นต้น พวกนี้ไม่ค่อยจะซื่อตรง จงรักภักดี
มีแต่คอยจะทำลายเมืองให้พินาศ พระเจ้าจิตรราช ทรงกำจัดให้ออกจากภายในเมือง ถ้ารู้ว่ามีพวกนี้อยู่
เพราะนอกจากจะทำลายตัวเมืองแล้ว ยังเป็นไส้ศึกทำให้ข้าศึกเข้าไปโจมตีอีกด้วย นอกจากนี้พวกนี้
ก็มีหลวงชาติ ซึ่งเป็นพระญาติของพระมหาลีทั้งสอง คือ นางอวิชาและนางคันหา หลวงชาติเป็น
ผู้สร้างเมือง ขุนสมุทย์แต่งเมือง^{๕๖}

๒.๒.๓.๓ เมืองมรณานคร

กษัตริย์มัจจุราช เป็นผู้ปกครองนครนี้ อันนามว่ามัจจุราชนี้ ได้ยินไปถึงไหน ก็เป็น
ที่ครั่นคร้ามขามขยาดไปทั่ว เพราะกษัตริย์มัจจุราชลงได้โจมตีเมืองใดเข้าแล้ว เมืองนั้นต้องย่อยยับ
ทันที พญามัจจุราชไม่มีรัก ไม่มีเกลียดใคร ใครจะเอาเงินทองกอบโกยมาสักเท่าไรๆ ก็ไม่ยินดี หรือ
ใครจะไปอยู่ที่ไหนๆ ก็ไม่พ้นเงื้อมมือ พระยามัจจุราชได้

กษัตริย์ มัจจุราช คิดจะแผ่อำนาจไปตามหัวเมืองใหญ่น้อยได้ออกปรึกษากับเหล่า
เสนาอำมาตย์ ซึ่งมีหลวงชรา กับหลวงพยาธิ เป็นมนตรีที่ปรึกษา และเป็นทပ်หน้าของกษัตริย์
มัจจุราชได้ปรึกษาถึงการจะไปโจมตีเมืองกายนคร ให้จัดนักรบเข้าตีป้อม กำแพงให้พินาศ แล้วเข้า
จับท้าวจิตรราชมัดนำออกไป^{๕๗}

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นคำโคลง และคำกลอน

ยกตัวอย่างประเภทคำโคลง เช่น โคลง ๔ สุภาพ

ขอประนอมกับประณตเบื้อง	เบญจางค์
ต่างประทีปกลีบประทุมกลาง	หว่างเกล้า
แค่ศตูปรูปสติติย์ กลาง	แก้วครอบ

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒.

ขอพำนักรักดีพำนิตยน้ำ

หน่วงไว้เหนือเศียรฯ^{๕๘}

ถอดเป็นภาษาร้อยแล้ว จากบทประพันธ์ความว่า

ขอประนมก้มกราบ ด้วยเบญจางค์ประดิษฐ์ มือทั้งสองประนมเหนือดอกบัว ยกขึ้น
เหนือศีรษะแล้วกราบลง แต่พระสกลุและเจดีย์ที่มีพระพุทธรูปครอบแก้วอยู่ตรงกลาง ขอพำนักรัก
ไว้กราบลงเหนือเศียร

๒.๒.๔ วรรณกรรมกายนกรฉบับ ของ ฉันทน์ ขำวิไล

กายนกรของฉันทน์ ขำวิไล ได้กล่าวไว้ในบทคำนำว่า กายนกรฉบับนี้ผู้แต่งบทประพันธ์
เป็นร้อยกรองเป็นครั้งแรก และจากบทกลอนตอนต้นกล่าวว่า มีการดำเนินเรื่องตามเค้าเรื่องเดิมดังนี้

ดำเนินความตามเค้าสำเนา	แนะนำเทียบไว้ขึ้นให้เห็น
เพื่อขัดแจ้งแต่งต่อข้อประเคน	เพื่อให้เป็นเพื่อนคิดสะกิดใจ
รูปพรรณนามธรรมคำแถลง	เพื่อให้เปลี่ยนแปลงเรื่องเมืองอาศัย
แสดงจิตคิดชั่วมีวาลย์	ยังหลงไหลใฝ่พวงหลงโลกีย ^{๕๙}

ถอดใจความเป็นร้อยแก้วมีใจความว่า กายนกรฉบับนี้ มีการแต่งขึ้นใหม่ตามเรื่องเดิม
เพื่อให้ข้อความบางตอนมีความชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อจะได้เป็นคู่มือเมื่อเวลาทำงาน แต่การแต่งเรื่องนั้น
ต่างจากนามธรรมให้เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน ส่วนทางด้านจิตใจไม่ได้คิดในเรื่องอกุศลและเป็นผู้
หลงใหลในเรื่องเกี่ยวกับทางโลก

ลักษณะคำประพันธ์

ลักษณะคำประพันธ์เป็นประเภทร้อยกรอง โดยเฉพาะมีคำโคลง คำกลอน และมีกาพย์
สุรางคนางค์ ๒๘ ผสมอยู่บ้างบางตอน แต่อย่างไรก็ตาม คำว่าร้อยแก้วร้อยกรองซึ่งมีความหมายว่า
แต่งตามธรรมดา คือ ความเรียงตรงข้ามกับคำที่ร้อยกับสิ่งมีค่าคือ แก้ว แปลว่า ทำให้ฉลาดไป
กว่าเดิม เพราะไม่ทราบว่แก้วในที่นี้หมายถึงอะไร พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
กล่าวว่า ร้อย หมายถึง หนังสือแต่งเรื่องศาสนา ฉะนั้นคำว่า แก้ว จึงตรงกับรัตนะในภาษาบาลี คำ
ประพันธ์ในวรรณกรรมกายนกรประเภทคำโคลง เช่น โคลง ๔ สุภาพ มีดังนี้

ขอประนมก้มประคตเบื้อง	เบญจางค์
ต่างประทีปกลีบประทุมวาง	หว่างเกล้า

^{๕๘} แปลก สนธิรักษ์, ฉันทน์ ขำวิไล, บทเรียนสามรส กายนกร, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วน
จำกัดสื่อการค้า, ๒๕๒๕), หน้า ๒.

^{๕๙} ฉันทน์ ขำวิไล, กายนกร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๓.

แต่สถูปรูปสถิตยักกลาง

แก้วครอบ

ขอพำนักภักดีพำนิศย์น้ำ

หน่วงไว้ เนื้อเสียร^{๖๐}

ถอดคำประพันธ์เป็นร้อยแก้ว ความว่า ขอประนมก้มกราบ ด้วยเบญจางค์ประดิษฐ์ มือทั้งสอง ประนมต่างรูปเทียนดอกไม้อยกขึ้นเหนือเศียร แล้วกราบลงแก่พระสถูปและเจดีย์ ซึ่งมีพระพุทธรูป ครอบแก้วอยู่ตรงกลาง ตอนนี้อยู่หยุดพัก การเขียนบทประพันธ์ไว้เพียงเท่านี้ ขอทูลกราบครูอาจารย์ด้วยเศียรเกล้า

บทประพันธ์ประเภทกาพย์สุรางคนางค์ลำนำ ๒๘ ดังคำประพันธ์ว่า

เหล่าชนทั้งหลาย	ได้ฟังพิปราย	แก้ปัญณา	ของชายของอา
จิตราราช	แม่นเหมาะนักหนา	ล่วงแล้วสิ้นวัน	
บ้างก็หลกใจ	พูดจาปราศ	เอื้อนโอภาพรณ	คงได้สมคิด
ที่จิตรหมายมั่น	เพราะอยู่สิ้น	คงได้สมปอง	
คูที่ตาทำ	คล้ายคล้ายอยู่ป่า	กำลังคนอง	แต่พิศดูไป
ในที่ทำนอง	วาจาสนอง	หน่อเนื้อผู้ดี ^{๖๑}	

ถอดคำประพันธ์เป็นร้อยแก้วความว่า ประชาชนทั้งหลายที่มาประชุมกัน เมื่อได้ฟังคำแก้ปัญหาของเจ้าชายจิตรแล้ว เวลาได้ผ่านไปแล้วสิ้นวัน ทุกคนมีความแปลกใจเมื่อได้ฟังการพูดจาปราศรัยของเจ้าชายจิตรราชที่มีเหตุผล และคิดว่าคงได้สมความปรารถนา แต่เมื่อมาคู่อีกที่คล้ายกับคนอยู่ป่าที่กำลังคึกคะนอง ว่าตนมีปัญญา มีความสามารถ แต่เมื่อพิจารณาคู่อีกที่การพูดจาปราศรัยมีความเรียบร้อยไม่หยาบคาย ไม่กระด้าง เหมือนคนมีเชื้อผู้ดี

๒.๒.๕ วรรณกรรมกายนครฉบับนครกาย (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูอุดมสาสนคุณ)

วรรณกรรมกายนครฉบับนครกาย เอกสารฉบับนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับกายนครทั้ง ๓ ฉบับ คือ ฉบับของนายประยูร จรรยากุล ฉบับของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (จวบ) ฉบับของนายทองอยู่ จรรยากุล เห็นว่ากายนครทั้ง ๓ ฉบับ แตกต่างจากฉบับของลุงเต๋เขี้ยวขจี ผู้แต่งกายนคร ฉบับนครกายคือนายภู โดยต้นฉบับกล่าวถึงนายภูว่าเป็นผู้แต่งดังกล่าวไว้ในคำประพันธ์ว่า

เราผู้ประดิษฐ์คิดสอน	ขอประคองคุณไว้ไว้ในผม
ให้ประเสริฐเลิศล้ำด้วยคำคม	โดยอารมณ์รักชกอกิปราย
จึงเริ่มเรื่องเมืองกายนคร	ชาวประชาราษฎร์สืบทั้งหลาย

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

ของถวายจ่ายแจกพวกชาวใน	กินไม่ไหวเนาบุญเดียนักหนา
ขุนวโยโหร่นขนออก	ทวาราสองประค่อมเท
ชื่อประตูลูกจันทาโสโครก	บริโศกแต่สัตว์ออกหยาเหย
ทวารสามนามชื่อปัสสาวะ	สำหรับเทท่อน้ำดังลำธาร
ประตูลี่มีคู่อู่ซ้ายขวา	ขุนวตานั่งยามอยู่ตามสถาน
รู้กลิ่นหอมเหม็นเป็นราชการ	ชื่อวารธัสสาประสาโท
เป็นที่สดับรับพระธรรมโม	สุขโขภาวะวังทุกสิ่งอัน
ชื่อจักษุทวาราน้ำอัสจรรย	เป็นสำคัญทอดทัสนาคาร ^{๖๕}

ถอดใจความจากบทประพันธ์เป็นร้อยแก้วความว่า ในพระนครนี้มีประตูเก้าแห่ง แต่ละแห่งได้แต่งตั้งเจ้าหน้าที่ไว้คอยต้อนรับคนที่มาสอบถาม เรื่องการงาน และมียามคอยดูแลความสงบเรียบร้อย และได้ตามประทีปสว่างไสวไปทุกแห่ง ประตูต้นขนของเข้าถวาย ตั้งเข้าที่ยงจนถึงรุ่งอรุณ มีชื่อว่ามุขทวาร เป็นทางนำสิ่งของเข้าแจกจ่ายแก่ชาวพระนคร ได้นำเข้ามามากจนใช้ไม่หมด ทำให้ของเสียบหายบูดเน่า จึงเป็นหน้าที่ของขุนวโย ขนของเสียบออกมาทางประตูจจาระ ส่วนทวารสามชื่อปัสสาวะ ใช้สำหรับนำน้ำเสียบออกทางท่อนี้ ประตูที่สี่มีสองคู คอยนั่งรับรู้ กลิ่นต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาจากทุกสถานที่ ประตูที่ห้าชื่อว่าโสตะคือ หู ทำหน้าที่ฟังเสียงต่างๆ ที่ผ่านเข้ามา ประตูที่หกคือ จักษุทวาร ทำหน้าที่ดูสิ่งทั้งปวงที่ผ่านเข้ามากระทบตา^{๖๖}

๒.๓ วรรณกรรมเรื่องกายนครกับวรรณกรรมเรื่องจิตนคร (ของสมเด็จพระญาณสังวร)

๒.๓.๑ วรรณกรรมเรื่องกายนคร^{๖๗}

จุดประสงค์ในการแต่ง เป็นการเล่าเรื่องนิทานอิงประวัติศาสตร์ในครั้งพุทธกาล พระพุทธองค์เมื่อทรงบำเพ็ญเพียร ทรงกล่าวถึงเหตุการณ์ของเรื่องกายนครว่า เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ที่พระเชตุพนพุทธวิหาร พระองค์ทรงเทศนาแก่พระภิกษุสงฆ์ความว่า

มีกษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าจิตราฐ ปกครองเมืองกายนคร มีพระมเหสีพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าพระนางอวิชชาเทวี พระบิดาทรงพระนามว่า พระเจ้าโมหะราช พระมารดาทรงพระนามว่า พระนางโลกะเทวี พระนครนี้มีประตูอยู่ ๘ แห่ง เป็นทางเข้าออกของชาวพระ

^{๖๕} นายภู, กายนครฉบับนครกาย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๑๙), หน้า ๒๗.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

^{๖๗} พระครูวิจิตรธรรมสาร, กายนครจังหวัดพังงา, (ต.ท้ายเหมือง จ.พังงา), หนังสือปกขาว, อักษรไทยโบราณ เขียนด้วยหมึก, หน้า ๓.

นคร พระเจ้าจิตรราชมีมหาดเล็ก ๕ คน มี ปุโรหิต ๓ คน พระองค์ทรงนับถือพระฤาษี ๓ คน เป็นอาจารย์ พระองค์ทรงมีพระญาติฝ่ายบิดาพระมารดาทั้งหมด ๑๔ คน เป็นที่ปรึกษา

ยังมีกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พญามัจจุราช มีฤทธิ์มากมาย ทรงครอบครองสัตว์ทั้งหลายให้อยู่ในอำนาจของพระองค์ พญามัจจุราชมีทหารเอกอยู่ ๔ เหล่า (๑) หลวงชาติทหาร (๒) หลวงชราทหาร (๓) หลวงพยาธิทหาร (๔) หลวงมรณะทหาร กิตติศัพท์ของพระเจ้าจิตรราช ล่วงรู้ไปถึงพญามัจจุราชว่า กายนครนั้นเป็นเมืองที่สนุกสนานยิ่งนัก พญามัจจุราช มีใจปรารถนาจะช่วงชิง พระนครแห่งนั้น แต่ทหารของพระเจ้าจิตรราชมีมากมาย จึงล่วงรู้ด้วยกลอุบาย โดยให้ชราทหารปลอมตัวเข้าไปเป็นไส้ศึกในเมืองกายนคร เพื่อจะรับชิงเอาพระนครให้ได้มากขึ้น^{๖๘}

สรุป กายนครเป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้นั้น เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับกายและจิต ทำให้เห็นโทษของชรา พยาธิ และมรณะ ที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏะสงสารที่กำลังดอกุศลธรรมทิ้งปวง

โครงเรื่อง

๑. พระเจ้าจิตรราชครองเมืองกายนคร ถูกเหล่าทหารของพญามัจจุราชเข้าทำลายเมือง ทำให้พระเจ้าจิตรราชถูกจับ

๒. พญามัจจุราช ปลอ่ยพระเจ้าจิตรราชเป็นอิสระ เป็นผลให้พระเจ้าจิตรราชสร้างเมืองใหม่ แล้วพญามัจจุราชก็มาทำลายอีก

๓. พระเจ้าจิตรราชจึงปรึกษาพระสังฆราชโดยให้สร้างพระบรรค์ ๓ เล่ม ทำลายอกุศลธรรมต่างๆ จนบรรลุมืองนิพพาน อันพ้นภัยจากพญามัจจุราช

๒.๓.๒. ลักษณะของเมืองกายนครในวรรณกรรมเรื่องกายนคร^{๖๙}

ลักษณะของเมืองกายนครในวรรณกรรมเรื่องกายนครภาคใต้ ลักษณะของเมืองมีกษัตริย์พระองค์หนึ่งเสวยราชสมบัติในกายนคร มีประตู ๕ แห่ง สำหรับชาวพระนคร เข้า – ออก ทำการงานทั้งปวงในพระนคร มีปราสาท ๕ แห่ง พระเจ้าจิตรราชมีมหาดเล็ก ๕ คน ปุโรหิต ๓ คน เป็นผู้ถวายคำแนะนำแด่พระองค์ พระองค์นับถือฤาษี ๓ คนเป็นอาจารย์ และมีพระญาติวงศ์ฝ่ายพระบิดาพระมารดาทั้งหมด ๑๔ คน ขุนนางเชื้อพระวงศ์ ๑๔ คนนี้มีหน้าที่รักษาด่านในเมือง พระเจ้าจิตรราชยังมีเสนาบดีที่ปรึกษาอีก ๑๕ คน และพระชัศน์ ๓ รูป ทำหน้าที่สั่งสอนธรรมะ โดยมีกำแพงเมือง ๗ ชั้น ไว้ป้องกันให้ปลอดภัย

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๗.

จะเห็นว่าในด้านพัฒนาการที่เกี่ยวกับเรื่องเมือง พระพุทธศาสนากล่าวถึงชีวิตที่แบ่งเป็นสองภาคคือกายและจิต ซึ่งทำงานสัมพันธ์กัน มีกลไกที่ชัดเจน พระพุทธองค์แสดงเรื่องกายนกรก็เพื่อให้เห็นถึงปัจจัยต่างๆ ที่ประกอบกันขึ้น สังขารต่างๆ ถูกปรุงแต่งด้วยสิ่งต่างๆ ไม่ยั่งยืนตกอยู่ภายใต้ความแปรปรวน แดกทำลายในที่สุด ขณะที่วรรณกรรมดังกล่าวนั่นเอง เชื่อว่ามีความสอดคล้องกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งสอนให้ทุกคนมองเป็นเห็นความเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) ของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งกายเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ง่ายที่สุด

๑. ฝ่ายบุคลล

พระเจ้าจิตรราชเป็นตัวละครเพียงตัวเดียวที่มีลักษณะความจริงของตัวละครให้มีความเปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมจากพฤติกรรมของพระเจ้าจิตรราช ดังนั้น ตัวละครฝ่ายกุศลบริวารพระเจ้าจิตรราชเป็นตัวละครที่ผู้แต่งได้นำ เจตสิกซึ่งเป็นธรรมที่ประกอบกับจิต สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตมีอารมณ์และวัตถุที่อาศัยเดียวกันกับจิต มาสมมติเป็นตัวละครคือ

๑.๑ ปุโรหิต, พระฤาษี, มหาคฤหิ, คือ อัญญสมานาเจตสิก (เจตสิกที่มีเสมอกันแก่จิตพวกอื่น คือ ประกอบเข้าได้กับจิตทุกฝ่ายทั้งกุศลและอกุศล มิใช่เข้าได้แต่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งพวกเดียว)

๑.๒ เสนาบดี คือ โสภณเจตสิก (เจตสิกฝ่ายดีงาม)

๑.๓ พระชิตัน คือ ไตรลักษณ์ (เป็นลักษณะ ๓ ประการ แห่งสังขารธรรมทั้งหลาย คือ อนิจจตา, ทุกขตา, อนัตตา)

๑.๔ พระสังฆราช คือ อินทริย์ (สิ่งที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน คือ ทำให้ธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นไปตามตนในกิจนั้นๆ ในขณะที่เป็นไปอยู่นั้น)

๒. ตัวละครฝ่ายอกุศล

พระมเหสี คือ อวิชา เป็นตัวละครที่ผู้แต่งได้สมมติให้เป็นผู้ใกล้ชิดกับพระเจ้าจิตรราช และเป็นตัวละครสำคัญของฝ่ายอกุศลธรรมที่ทำให้พระเจ้าจิตรราชได้รับความทุกข์คือ

๒.๑ พระบิดา, พระมารดา, ชุนนาง คือ อกุศลเจตสิก

๒.๒ พญามัจจุราช และทหาร ๔ เหล่า คือ สังสารวัฏ

ตัวละครฝ่ายอกุศลที่พญามัจจุราช ซึ่งเชื่อมโยงไปสู่ตัวละครอื่นๆ เพื่อให้มีความเหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงของชีวิต ซึ่งพระมเหสีมีความใกล้ชิดกับพระเจ้าจิตรราช จะเห็นว่า การหลุดพ้นภัยพญามัจจุราชต้องกำจัดอกุศลธรรมทั้งปวง หมายถึง พระมเหสี, พระบิดา, พระมารดา, ชุนนาง จึงจะพ้นภัยเพื่อไปสู่นิพพาน ตรงกับหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา คือ “วิญญูที่ตรัสจริงเราอยู่ ทำให้ชีวิตเราหมุนเวียนอยู่ในสังสารนี้ ส่วนสำคัญที่สุดอยู่ที่ อวิชา อันเป็นกิเลสวิญญู ถ้าตัดอวิชาขาดหมดแล้ว เราก็หลุดพ้นจากวงเวียนของวิญญู ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิด ไม่ต้องทุกข์อีกต่อไป”

ดังนั้น เปรียบเทียบระหว่างตัวละครภายในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับวรรณกรรมเรื่องกายนกาคได้ ดังต่อไปนี้

ตัวละครของเมืองกายนครในวรรณกรรมเรื่องกายนคร

ฝ่ายกุศล	ฝ่ายอกุศล
พระเจ้าจิตรราช	พระมเหสี
พระสังฆราช	พระบิดา
พระฤาษี	พระมารดา
พระชีตัน	ขุนนาง ๑๔ คน
ปุโรหิต	พญามัจจุราช
มหาดเล็ก	ทหาร ๔ เหล่า
เสนapati	

สรุปได้ว่า ความสำคัญในการสร้างตัวละครทั้ง ๒ ฝ่าย เป็นการสร้างแบบบุคลาธิษฐาน คือ ตัวละครไม่ได้เป็นมนุษย์ แต่มีการกำหนดบทบาท และพฤติกรรมไว้ราวกับว่าเป็นมนุษย์ โดยการนำสิ่งที่เป็นนามธรรมมากล่าวเป็นรูปธรรม ลักษณะนิสัยตัวละครในเรื่องกายนคร จะแสดงพฤติกรรมเช่นเดียวกับความหมายของชื่อทางธรรม การสร้างตัวละครต่างๆ นี้ผู้แต่งได้นำหลักธรรมทางศาสนาามาสมมติเป็นตัวละครเพื่อเชื่อมโยงเรื่องราวไปสู่จุดหมายสูงสุด ตัวละครต่างๆ ไม่มีความสำคัญหมดทุกตัว เช่น พระเจ้าจิตรราช และพญามัจจุราช เป็นตัวละครที่ดำเนินเรื่องราว ส่วนตัวอื่นๆ เป็นตัวเสริมเรื่องราวทางธรรมะให้มีความสมจริงในชีวิตมนุษย์ ตามหลักธรรมคำสอนทางศาสนาามาจัดประเภท ตัวละครนี้น่าสนใจอย่างยิ่ง เนื่องจากผู้แต่งได้ให้ความสำคัญกับตัวละครแตกต่างกันไปตามตำแหน่งที่ปรากฏในเรื่อง ซึ่งจะได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของตัวละครทั้ง ๒ ฝ่ายนั่นเอง

กล่าวได้ว่า ตัวละครต่างๆ ถูกสร้างขึ้นจากแนวคิดหลักในทางพระพุทธศาสนา คือ เรื่องของจิต เจตสิก รูป เป็นต้น ซึ่งผู้แต่งเองเชื่อว่าได้ศึกษาคำสอนดังกล่าวเป็นอย่างดี จึงสามารถนำมาสร้างเป็นบทละครที่น่าสนใจในลักษณะที่เป็นงานวรรณกรรมได้

๒.๓.๓ วรรณกรรมเรื่องจิตนกร (ของสมเด็จพระญาณสังวร)

จิตนกร เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงนิพนธ์ขึ้น^{๑๐} จากพุทธพจน์สั้นๆ ไม่ถึงบรรทัดว่า “พึงกันจิตนี้ที่อุปมาด้วยนกร” พุทธพจน์ดังกล่าว เท่ากับเป็นการขยายความเรื่องจิต ซึ่ง

^{๑๐} สมเด็จพระญาณสังวร, จิตนกร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดีการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๓.

เป็นนามธรรมให้เห็นให้เข้าใจง่ายขึ้น ด้วยคำอธิบายเชิงบุคลาธิษฐาน คือ พุดถึงจิต ให้เป็นรูปธรรม เป็นรูปร่าง เหมือนนครหรือเมืองๆ หนึ่ง แต่พุทธพจน์ขยายความเพียงสั้นๆ ผู้ที่ไม่เคยศึกษาธรรมมาก่อนจึงไม่อาจเข้าใจได้

จิตนครเป็นเมืองสำคัญในทางพระพุทธศาสนา เป็นพื้นฐานของคำสอนอื่นๆ ทุกเรื่อง จึงทรงนำเอาพุทธพจน์ที่ว่า “จิตอุปมาด้วยนคร” ดังกล่าวมาขยายในเชิงบุคลาธิษฐานให้ชัดเจนยิ่งขึ้นในรูปของธรรมเนียม “จิตนคร” ดังนั้น จิตนครจึงเท่ากับเป็นการขยายเรื่องจิต รวมถึงคำสอนอื่นๆ ตลอดถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงกล่าวว่าจิตก็ดี กิเลสก็ดี คุณธรรมก็ดี หมายถึงอะไร และทำไมจึงอธิบายเรื่องจิต และสิ่งที่เกิดกับจิตในทำนองนี้ยังไม่เคยมีใครทำมาก่อน

๑) ลักษณะคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว เป็นการเล่าเรื่องนิทาน^{๓๐} โดยกล่าวถึงความหมายของจิตว่าจิตคือนคร ที่เป็นแหล่งของความทุกข์ จิตนครมองไม่เห็นด้วยตาเปล่า แต่เพียงทำความเข้าใจก็พอแล้ว

จิตเหมือนนครทั่วโลก ที่มีการเฉลิมฉลองกันด้วย คนตรี ฟ้อนรำ ขับร้อง แสดงอาการต่างๆ ไปตามอำนาจของจิต จิตนั้นในอภิธรรมกล่าวว่ามี ๑๐๘ ดวง คือ การนับเอาตามลักษณะการเกิดของจิต เช่น โลกะจิต จิตมีโลกเป็นมูล โทสะจิต จิตมีโทสะเป็นมูล โมหะจิต จิตมีโมหะเป็นมูล

๒) ระบบสื่อสารของจิตนคร ไม่ว่าเหตุการณ์ใดๆ ที่เกิดขึ้นในจุดไหนของเมือง จะทราบทันที จิตนครมีระบบการสื่อสารสองชั้นคือ ชั้นนอกและชั้นใน ดังต่อไปนี้

๑. ระบบตาเมือง มีหัวหน้า คือ จักขุปสาท

๒. ระบบหูเมือง มีหัวหน้า คือ โสตปสาท

๓. ระบบจมูกเมือง มีหัวหน้า คือ ฆานปสาท

๔. ระบบลิ้นเมือง มีหัวหน้า คือ ชิวหาปสาท

เมืองในจิตนคร หมายความว่า เอาอวัยวะของร่างกายมาเป็นเมือง เช่น

ระบบตาเมือง ทำหน้าที่ในการดูเช่น ดูการเล่นฟ้อนรำ ทำเพลง

ระบบหูเมือง ทำหน้าที่ฟังเสียงดนตรี ทำให้เคลิ้มอยู่ตลอดเวลา

ระบบจมูกเมือง ผ่านปสาทเหมือนดอกไม้หอมกรุ่นคลอบอบวน

ระบบลิ้นเมือง ได้รับรสชาติของอาหารทุกชนิดที่ต้องการกินแล้วมีความสุข ต้องการกินอะไร กินได้ตามชอบ

ระบบกายสัมผัส ความรู้สึกเร้าร้อน ความรู้สึกเจ็บปวดที่ได้รับจากการสัมผัส

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

ทุกระบบการสื่อสารจะส่งสัญญาณเป็นความรู้สึกไปยังมโน มโนเป็นเมนเฟรมประมวลข้อมูลจากระบบสื่อสารต่างๆ และส่งต่อความรู้สึกตรงไปยังพระเจ้าจิตรราช ปัจจุบันขณะ^{๗๒}

๓) กล่าวถึงระบบการสร้างในจิตนคร โดยเปรียบเทียบกับอวัยวะของมนุษย์ที่เรียกว่าเมืองจิตนครในการเปรียบเทียบเมืองจิตนครดังนี้

ลักษณะของเมืองในวรรณกรรมจิตนคร

๑. ถนนในเมืองมี ๔ สาย^{๗๓}

สายที่ ๑ ปฐวี ราชุดิน

สายที่ ๒ อาโป ราชุน้ำ

สายที่ ๓ วาโย ราชุลม

สายที่ ๔ เตโช ราชุไฟ

๒. ระบบสื่อสารของเมือง^{๗๔}

ระบบตาเมือง มีหัวหน้าชื่อ จักขุปสาท

ระบบหูเมือง มีหัวหน้าชื่อ โสตปสาท

ระบบจมูกเมือง มีหัวหน้าชื่อ มานปสาท

ระบบลิ้นเมือง มีหัวหน้าชื่อ ชิวหาปสาท

ระบบกายเมือง มีหัวหน้าชื่อ กายปสาท

จะเห็นได้ว่าลักษณะที่เกี่ยวกับเมืองจิตนคร ได้กล่าวถึงกายกับจิต ซึ่งทำหน้าที่สัมพันธ์กันอย่างชัดเจน การที่พระพุทธองค์ยกจิตนครขึ้นแสดง เพื่อให้มองเห็นปัจจัยต่างๆ และตกอยู่ภายใต้ความแปรปรวน แดกทำลายในที่สุด เป็นคติธรรมเตือนใจทุกคน ให้มองเห็นตามหลักสังขารของชีวิตว่า มีความเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) ของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งกายเป็นสิ่งที่มองเห็นง่ายที่สุดกับข้อเท็จจริงของชีวิต

ส่วน โลกะจิต โทสะจิต โมหะจิต เป็นสิ่งใกล้ชิดกับเจ้าจิตรราช เห็นว่าการหลุดพ้นภัยจากพญามารสวัสดีต้องกำจัดอกุศลธรรมทั้งปวง หมายถึง โลกะ โทสะ โมหะ หมายถึงกิเลสที่เป็นรากเหง้าของอกุศลธรรมจึงจะพ้นภัย เพื่อไปสู่นิพพาน ตรงกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑.

^{๗๓} สมเด็จพระญาณสังวร, จิตนคร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดีการพิมพ์ ๒๕๕๖), หน้า ๑๖๐.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

วัฏฏะที่รัดรั้งเราอยู่ ทำให้ชีวิตหมุนเวียนอยู่ในสังสารวัฏนี้ ส่วนสำคัญที่สุดอยู่ที่ตัววิชชาอันเป็นกิเลสวัฏฏะ ถ้าตัดขาดหมดแล้วเราก็หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดของวัฏฏะ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

ดังนั้น จึงเปรียบเทียบตัวละครในวรรณกรรมเรื่องจิตนครฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศลดังต่อไปนี้

๑. ตัวละครฝ่ายกุศล

- ๑.๑ พระเจ้าจิตราข ผู้ครองเมืองจิตนคร
- ๑.๒ บารมี เป็นตัวคอยสร้างบารมีแก่เจ้าจิตราข
- ๑.๓ คีล การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย
- ๑.๔ หิริโอตตปปะ ความละอายต่อบาป ความกลัวต่อบาป
- ๑.๕ สติสัมปชัญญะ ความระลึกได้และความรู้ตัว

๒. ตัวละครฝ่ายอกุศล^{๓๕}

- ๒.๑ พญามารสวัตตี ผู้ทำลายความดี
- ๒.๒ โลกะ โทสะ โมหะ เป็นเจตสิกอกุศล
- ๒.๓ สังโยชน์ ๑๐ เป็นกิเลสที่ผูกใจสัตว์โลกให้วนเวียนอยู่ในวัฏฏะสงสาร

ส่วนพญามารนั้น เป็นตัวเชื่อมโยงไปถึงตัวละครอื่นๆ เพื่อให้เรื่องมีความเหมาะสมโดยจัดตารางตามลำดับต่อไปนี้

ตัวละครฝ่ายกุศล	ตัวละครฝ่ายอกุศล
พระเจ้าจิตราข	พญามารสวัตตี
บารมี	โลกะ โทสะ โมหะ
คีล	สักกายทิฏฐิ
หิริโอตตปปะ	วิจิกิจฉา
สติสัมปชัญญะ	สิลพทปปราค
	กามราคะ
	รูปราคะ
	อรูปราคะ

^{๓๕} พระครูวิจิตรธรรมสาร, กายนครจังหวัดพังงา, (ต.ท้ายเหมือง จ.พังงา), หนังสือปกขาว, อักษรไทยโบราณ.

	ปฐิมะ มานะ อุทัจจะ อวิชา
--	-----------------------------------

สรุป ความสำคัญของตัวละครทั้งสองฝ่ายเป็นการสร้างแบบปฐลาธิฐาน คือ ตัวละครไม่ได้เป็นมนุษย์ แต่กำหนดบทบาทเหมือนกับมนุษย์ โดยการนำสิ่งที่เป็นรูปธรรม นามธรรม ลักษณะของตัวละครจะแสดงพฤติกรรมเช่นเดียวกับเรื่อง นามธรรม การสร้างตัวละคร ผู้วิจัยได้นำหลักธรรมทางศาสนาามาสมมติเป็นตัวตน เพื่อเชื่อมโยงไปสู่เป้าหมายสูงสุด ตัวละครต่างๆ มีความสำคัญหมดทุกตัว เช่น พระเจ้าจิตรราช พญามารสวัสดี มีตัวละครที่ดำเนินเรื่อง ตัวอื่นเป็นตัวเสริมทางธรรม ทำให้มีความสมจริงของชีวิตและมีความสำคัญที่จะเชื่อมโยงไปตามตำแหน่งหน้าที่จะได้กล่าวถึงความสำคัญต่อไป กล่าวได้ว่าตัวละครต่างๆ ถูกสร้างขึ้นจากแนวคิดหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา คือ เรื่องของจิต เจตสิก รูป เป็นต้น ผู้แต่งได้ศึกษาคำสอนทางศาสนาเป็นอย่างดี จึงสามารถนำมาสร้างเป็นบทละครที่หน้าสนใจ ในลักษณะที่เป็นวรรณกรรมได้